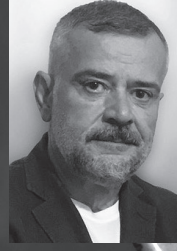

A. Erinc Yeldan
Kadir Has Üniversitesi
erinc.yeldan@khas.edu.tr

Ahmet Haşim Köse
The Open University, İngiltere
ahasimkose@gmail.com

Korkut Boratav
Ankara Üniversitesi, SBF (E)
korkut@boratav.com

Türkiye’de Derinleşen Yapısal Kriz Eğilimi ve Kâr İtilimli Enflasyonun Dinamikleri*

İktisat düşüncesinin geleneğinde bölüşüm kurgusu olmayan bir fiyat teorisi yoktur. Bu temel tespit 19.yy’dan günümüze uzanan neoklasik iktisat için olduğu kadar, genel anlamda kapitalizmin eleştirisi olarak tanımlayabileceğimiz Marksist iktisat (emek değer teorisi) için de geçerlidir.

Giriş

Bu yazının motivasyonu Maliye Bakanı Mehmet Şimşek’in ücretleri enflasyon temel nedeni olarak gösteren yorumu oldu. Enflasyon doğrudan fiyat oluşumlarıyla ilişkili bir konudur ve bu nedenle iktisadi düşünce geleneğinin en önemli sorunsallarından biridir. Bir ön yaklaşım olarak hemen vurgulamamız gerekir ki iktisat düşüncesinin geleneğinde *bölüşüm kurgusu olmayan bir fiyat teorisi yoktur*. Bu temel tespit 19.yy’dan günümüze uzanan neoklasik iktisat için olduğu kadar, genel anlamda kapitalizmin eleştirisi olarak tanımlayabileceğimiz Marksist iktisat (emek değer teorisi) için de geçerlidir. Enflasyonun bu ilişkilerden bağımsız salt parasal

bir olgu olduğu yorumu ise burada giremeyeceğimiz bir soyutlamadır. Kökleri miktar teorisine uzanan bu soyutlama, paranın sermaye işlevini görmediği için de yanlıştır. Bu yanlış soyutlamanın eleştirisini, Marx’a mesafeli olanlar Keynes’in *Para Üzerine Denemesinde* ya da *Genel Teoride* bulabilirler.

Bakan Şimşek’in ücretleri enflasyonun nedeni olarak sorumlu tutan görüşü teorik ve olgusal olarak yanlıştır. Bugün Türkiye’de ve birçok kapitalist ekonomide yaşanan enflasyonun nedeniyle de gerçekçi bir bağı yoktur. Bunun en önemli kanıtını kapitalist merkez ekonomilerde yoğunca tartışılan ve artık IMF uzmanlarınca dahi mahcupça kabul gören “kâr itilimli enflasyon” tartışmalarında

bulmak mümkündür. Bu konudaki ilgili yazını, yazımızın ileriki sayfalarında tanıtacağız.

Yirmi yılı aşkın AKP iktidarı döneminde Türkiye bugün yaşadığımız yüksek enflasyon sarmalına 2015 sonrasında girdi. 2015 yılı aşağıda ana hatlarıyla tartışacağımız gibi AKP iktidarı ve Türkiye için bir tür milattır. Bugün yaşadığımız otoriter rejimin ana omurgası bu süreci izleyerek şekillendi. Kaybedilen Haziran seçimlerinin ardından yapılan baskın Kasım seçimiyle faşizme sürüklenme hızlandı. 2016 darbe girişimi, OHAL rejimi ve 2018 başkanlık sistemiyle bu resim büyük ölçüde tamamlandı. Siyasal alandaki bu aşamalara iktisat politikalarındaki dönüşümler de eşlik etti.

Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, 2015 yılında sermaye girişlerindeki daralma, faiz baskısı ve büyüme oranlarındaki duraklama ileride değerlendireceğimiz politika değişikliklerine kapı araladı. Sermaye grupları ve onların organik aydınları olarak düşünebileceğimiz liberal iktisatçılarca çokça eleştirilen *politika kayması* çok sayıda bakan, çok sayıda merkez bankası başkanı eskitti; ancak enflasyon eğilimine söz geçiremedi. Resmi verilere göre 2003-2016 yılları arasında yıllık ortalama yaklaşık %8’ler düzeyinde seyreden enflasyon oranı 2017’de %11,9’a ve 2018’de %20,3’e yükseldi. Sonraki yıllar Türkiye iktisat tarihinde bir tür yap boz süreci oldu. Sürecin dibe vurması 2021’de gerçekleşti; art arda alınan faiz indirim kararlarıyla döviz kuru ve enflasyon artışları tetiklendi. Dolar piyasası kuru 18,37 TL’ye, yıllık enflasyon ise %36,1’e yükseldi. Sürecin içindeki muammanın belki de en önemlisi hala yanıtı verilmeyen “128 milyar nerede?” sorusu oldu. 2022 yılında kur ve enflasyon arasındaki aforizmanın yerini Türk tipi “heterodoks” program ve bu programın temel ayağı olan kur korumalı mevduat politikası aldı. 2022 yılında bu uygulamanın hazineye maliyeti 92,5 milyar TL oldu. Dolar kuru 18 TL civarında baskılandı; ama resmi verilere göre Türkiye yıllık %64,3’lük enflasyon ile dünyadaki en yüksek enflasyon

yaşayan ilk on bir ülke arasında yerini aldı. Yükselen enflasyon TÜİK verilerine olan güveni de tümüyle yok etti.

Böylece Türkiye, Cumhuriyetin 100’ncü yılına tarihinin en şiddetli kur ve enflasyon baskıları içinde girdi. Bu eğilimin yükünü taşıyanlar hiç kuşkusuz ki emekçi sınıflar oldu. Gerçek ücretlerin hızla eridiği, milli gelir içinde ücret payının hızla aşındığı bu süreçte yoksullaşma da hızla arttı. Bu yazının sonunda vurgulayacağımız gibi 2015 yılı Türkiye’de giderek derinleşen “çürümenin” de başlangıcı oldu. Sonrasında giderek yoğunlaşan durgunluk eğilimi bölüşüm şoklarıyla aşılmaya çalışıldı. Bu eğilimin yakın gelecekte daha da derinleşeceğini Eylül ayında yayınlanan Orta Vadeli Program’ın “fiyat istikrarı” bölümünde yer alan “... yönetilen/yönlendirilen fiyatlar geçmiş enflasyona endeksleme davranışının azaltılmasına yardımcı olacak şekilde belirlenecektir” ifadesinde görmek mümkündür. Yönetilen/ yönlendirilen fiyatların ne anlama geldiği ise Bakan Şimşek’in enflasyonun sebebi olarak ücret artışlarını suçlayan konuşmasında açıkça ortaya çıktı. Şimşek “...bundan sonra ücret düzenlemeleri hedef enflasyona göre yapılacak” sözleriyle “fiyat istikrarının” maliyetinin geniş halk yığınlarına yükleneceğini açıkça ilan etti. Bu yönelim hiç kuşkusuz tüm ortodoks istikrar programlarının merkezinde yer almaktadır.

Kuraldır, IMF’li ya da IMF’siz neoliberal istikrar programları, özü itibarıyla maliyetlerin geniş kitlelere yüklendiği bir tür “geri ödeme” (*kemer sıkma*) aracıdır. Merkezine fiyat istikrarını alan bu kısa dönemli önlemler, orta dönemli yapısal düzenlemelerle desteklenir ve ekonomiye uzun dönemli yeni bir sermaye birikim “patikası” çizilmeye çalışılır.

Böylesi bir patikanın oluşumu AKP iktidarının hiç de yabancıısı olmadığı bir deneyimdir. İleride tartışacağımız gibi AKP iktidarı 2000’li yıllarda uygulamaya konulan böylesi bir programın siyasal yan ürünüdür.

Yeni patikanın sermaye için ilk elden anlamı, kârlılığın korunması ve sermaye birikiminin sürekliliği için gerekli koşulların sağlanmasıdır. Bu yönelim ise özünde kapitalist yeniden üretimin, yani Marx’ın ifadesiyle “genişleyen yeniden üretim koşullarının” düzenlenmesi sorunudur. Bu sorun bizi ana akım iktisatçıların sürekli göz ardı etmeye uğraştıkları kapitalist toplumun birikim ve bölüşüm sorunlarıyla yüz yüze getirmektedir. Ana akım iktisatçılar için kâr ve kâr kitlesi her zaman saf / teknik bir bilanço değeridir. Kârın ve kaynağının ne olduğu sorusu tıpkı kapitalist bir ekonomide “fiyat nedir” sorusu gibi iktisat düşüncesinin merkezinde yer alan temel bir sorundur. Marksist iktisat düşüncesinin omurgasını oluşturan bu sorunun teorik olarak tartışmasına burada

girmeyeceğiz. Okuyucunun dikkatine sunacağımız yakın dönem bölüşüm ve birikim süreçlerine ilişkin gözlemlerin Türkiye'nin içine sürüklendiği iktisadi ortamı açıklayıcı olacağını düşünüyoruz.

Bu yazı üç ana bölümden oluşuyor: Yazının ilk bölümünde Türkiye kapitalizminin 1980'leri izleyen eğilimleri temel bölüşüm ilişkilerine vurgu yaparak ana hatlarıyla çiziliyor. Bu bölümdeki bölüşüm göstergeleri, katma değer ve işgücü arasındaki sermaye ve işgücü arasındaki paylaşımına (*sömürü oranına*) odaklanıyor. İkinci bölümde Türkiye'deki tekelci sermaye oluşumlarını temsil ettiğini düşünebileceğimiz ISO 500'de gözlenen bölüşüm ve sömürü eğilimleri de bu çerçevede yer alıyor. Bu tespitlere köylülüğü ileri ve geri piyasa ilişkilerinde etkileyen bölüşüm karşıtlıkları refakat ediyor. Üçüncü bölüm, sömürü oranı kavramını, kâr oranları dünyasına doğru genişletiyor; zenginleştiriyor. Küresel ekonomide yaygınlaşan kâr itilimli enflasyon yazınına yer veriyor. Türkiye sanayi sektöründeki mark-up (kâr katsayıları) tipi fiyatlama davranışları ve kâr itilimli enflasyon sürecine ilişkin bulgularımız da paylaşılıyor. Yazının son bölümü sürekli durgunluk ve çürüme olarak tanımladığımız güncel eşğin kendine has özelliklerine vurgu yaparak *Quo Vadis*'i soruyor. Yanıtlarımız mevcut; değerlendirilmesi okuyucuya bırakılarak...

1. Yakın Tarihin Bölüşüm Panoraması

AKP'nin 20 yıllık iktidarı, 1980'de başlayan neoliberal dönemin yarısını oluşturdu. Neoliberalizmin nihaî hedefini *sermayenin sınırsız tahakkümü* olarak anlarsak bu dönemin bir bütünlük taşıdığı söylenebilir. Bu ihtiraslı hedefteki "sınırsız" sıfatının (uluslararası veya yerli/millî) yorumu ise Türkiye'de zaman içinde yeknesak kalmadı. Sınıf mücadeleleri, her yerde siyasal iktidarları farklı biçimlerde sıkıştırmakta, sonuçlar çeşitlenmektedir. Türkiye'nin son kırk yıllık öyküsü de benzer karmaşık, gerilimli süreçler içerdi. İktisat politikaları bölüşüm dinamiklerinin hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmakta; revizyonlardan geçmektedir.

Bu bölüm, Türkiye'de neoliberal dönemin bölüşüm ilişkileri ve sonuçları üzerinde panoramik bir gezintidir. Sınıflar-arası gelir dağılımında gözlenen dört büyük bölüşüm dalgası ve geçiş aşamaları siyasal etkenler, ekonomik politikalar ve bütüncül göstergeler içinde betimleniyor.

1980-1988: Neoliberalizme geçiş ve birinci bölüşüm şoku...

Türkiye, Şili'den sonra neoliberalizme en erken geçen ülkelerden biridir. Latin Amerikadaki sonraki benzerleri gibi bu ilk adım bir askerî darbe içinde gerçekleştirildi. Çevre ekonomilerindeki tüm örneklerde bu dönüşümleri

uluslararası finans kapitalin ve ABD'nin desteğini alan yerli büyük sermayenin hızlandırdığı biliniyor. 1970'li yılların bitimindeki Türkiye tablosundan bazı kesitler bu etkenlere ışık tutacaktır.

En önemlisi, 1973 sonrasında Türkiye toplumunun bir bütün olarak sola kaymasıdır: 1973 ve 1977 seçimlerini sola dönük bir platformla Ecevit CHP'si kazandı. Halk sınıflarının saflarında, örgütlerinde, kent varoşlarında, parlamento-dışı, devrimci hareketler de aynı dönemde yükselmektedir. Sendikalaşmada Türkiye, Batı Avrupa oranlarını yakalamıştır. Grevler yaygınlaşmakta; işverenler fabrikalarını yönetememekten yakınmaktadır. 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratikleşme, iktisat politikalarını planlı, ithal ikameci, karma ekonomi yörüngesine yerleştirmiş; bölüşüm ilişkileri belirgin boyutlarda işçi ve köylü sınıflarının lehine seyretmiştir. Reel ücretler hızlı büyüme temposunu izlemiş; etkili tarımsal destek politikaları sayesinde fiyat makasları milyonlarca çiftçi lehine dönmüştür.

Bu dönemi izleyen 1977-1979 yılları ise, CHP iktidarının devraldığı ekonomik kriz dönemidir. Sendikalar bu yıllarda enflasyona yenik düşmemiş; ücretlerin katma değerden payı ise yükselmiştir. Ecevit hükümeti IMF'nin neoliberal programına karşı çıkmakta; büyük sermaye

örgütleri iktidara karşı sistematik bir kampanya sürdürmektedir. “Rejim değişimini” hedefleyen anayasa taslaklarından söz edilmektedir.

Düğüm, birkaç aşamada çözülür: 1979 sonunda ara-seçimleri yitiren Ecevit hükümeti istifa eder; Demirel hükümetinin hazırladığı 24 Ocak 1980 kararları neoliberal programın o dönemdeki ilkelerini içerir. Programın bölüşüm reçeteleri sendikaların direnişi sonunda uygulanamaz. Çözüm, 12 Eylül darbesidir. Ekonominin yönetimi Devlet Bakanı Turgut Özal’dadır.

Özellikle devrimci, sosyalist akımları tasfiye ederek oluşturulan yeni rejimin anayasal ve kurumsal çerçevesine girmeyelim. Bu çerçeve 24 Ocak programının ekonomik hedefleri, araçları ile bütünleştirildi. Gelir dağılımında ortaya çıkan sonuçlar emek-karşıtı bir bölüşüm şokudur: Ana politika çerçevesini ve bölüşüm göstergelerini aktaralım:

1980’li yılların neoliberalizmi serbest dış ticaret rejimini öngörüyor; sermaye hareketleri ise denetleniyordu. Bu sayede hem döviz kurları hem de faizler belirlenebiliyordu. Turgut Özal önce askerî hükümetin bakanı, sonraki yıllarda da ANAP lideri ve başbakan olarak bu olanağı “*gerçekçi kur, reel faiz*” olarak özetliyordu. Pahalı tutulan döviz fiyatlarına, pozitif faiz uygulamaları refakat ediyordu. 12 Eylül rejiminin olanakları TL cinsinden ücretleri

bastırmakta; reel devalüasyonlar ücretleri dolar cinsinden de ucuzlatmaktaydı. Ucuz işgücü maliyetlerine dayalı dışa açılma böylece gerçekleştirilecektir.

Sonuç, işçi sınıfı ve köylülüğün karşılaştığı ağır bir bölüşüm şoku oldu. 1978/79 ortalamaları ile 1988 göstergelerini aktaralım¹: TÜFE’ye göre reel ücretler %32,5, sanayi sektörü katma değerinde ücretlerin payı 21,8 puan (%37,2 → %15,4) erimiştir. Piyasaya dönük çiftçilerin fiyat makaslarını temsil eden tarım sektörünün iç ticaret hadleri indeksindeki gerileme 39 puanlık bir “çöküş” sergilemektedir. Tarımsal destekleme politikalarının tırpanlanması belirleyici olmuştur.

1989–2002: Emeğin rövansı; sermaye bunalımında...

ANAP iktidarı 1987’den itibaren bir dizi yenilgiyle karşılaştı. Başbakan Özal, öncelik verdiği iki referandumda da yenilgiye uğradı; 1982 Anayasası’nın yasakladığı siyasal haklar geri verildi. Mart 1989 yerel seçimlerinde de Erdal İnönü’nün liderliğindeki SHP birinci sıraya çıktı; üç büyük kentin belediye başkanlıklarını kazandı.

Aynı tarihlerde işçi sınıfı tabanından kaynaklanan, sendikaların da katıldığı “bahar eylemleri dalgası” bölüşüm ilişkilerini sarstı. ANAP hükümeti kamu sektörü işçilerine %142’lik zam yapmak zorunda kaldı. Özel sektör toplu

sözleşmeleri, daha sınırlı da olsa, ücret artışları ile sonuçlandı. 12 Eylül’ün bölüşüm şoku, dört yılda büyük ölçüde telafi edildi.

Öte yandan bütçe açıkları tırmandı; enflasyon hızlandı. Özal radikal bir adım attı: Ağustos 1989’da sermaye hareketlerini serbestleştirdi. Türkiye, neoliberal modelin bu yeni aşamasına ilk geçen çevre ülkeleri arasındadır. Bu adım, bütçe açığının finansmanında dış borçlanma seçeneğini öne çıkardı. Uygulanmasında Hazine değil, özel bankalar öne çıktı.

1990’lı yıllarda Merkez Bankası, sağduyulu bir tercihle döviz kurunu (ilke olarak geçmiş enflasyona endeksleyerek) hedeflemeyi yeğledi. Bu sayede TL’nin reel olarak değerlendirilmesi önlenildi; cari açık frenlendi. Faiz hadleri ise “serbest”, yani bankalar-arası rekabete bırakıldı. Bu ortam, mevduat faizlerinin enflasyon civarında, kredi faizlerinin ise “reel olarak” yüksek seyretmesine yol açtı.

1990’lı yıllar tek parti (ANAP) iktidarının son bulduğu, koalisyon hükümetleri dönemidir. 1980 öncesinde emekçi sınıfları “gözetin” popülist politikalar kısmen geri gelmiştir. Tarımsal destekleme politikaları canlanmış; 1980-88 arasında fiyat makasları (“tarımın ticaret hadleri” hesaplama yöntemine göre) yüzde 54 veya 80 oranında çiftçiler lehine dönmüştür. 1994 krizinin ücretleri bastırma etkisi sadece bir yıl sürmüş; ücretlerin

geçmiş enflasyona endekslenmesi on yıl boyunca devam etmiştir. Bunun sonucunda 1988-1998 arasında reel ücretler %65 arttı; ekonominin büyüme temposunun üstünde seyretti. Sınai katma değerde ücretlerin payı da 4 puan civarında yükseldi.

Bütün bunlar yaşanırken bir yandan da bölüşüm dinamiğinin farklı bir boyutu gerçekleşmekteydi: Yüksek faizli Hazine tahvilleri bankalar tarafından satın alınıyor; finansmanı ise (“ucuz döviz → yüksek arbitraj getirisi” beklentisiyle) aynı bankaların dış kredileriyle sağlanıyordu. Kredi/ mevduat faizleri arasındaki makas, banka kârlarını ayrıca beslemekteydi.

Hazine tahvillerinin faizleri (ÜFE’ye göre) reel olarak %39,7’ye, kurumsal rantiyelerin, hane halkının, bankaların toplam faiz gelirlerinin GSYH içindeki payı %28,3’e tırmanmıştır. Özenle vurgulayalım ki bu veriler güçlü, dinamik bir finansal sistemin varlığına işaret etmez. Uluslararası finans kapitale kaynak aktaran, spekülatif nitelikleri de öne çıkan, bazıları 1994 ve 2001 krizlerinde iflas eden bankalar söz konusudur. Spekülatif yabancı sermaye de 1998’de Türkiye’deki sıcak para yatırımlarından dolar üzerinden ortalama %39 getiri sağlayabilmiştir (Boratav, 2018: 209).

1998 ve sonrası Doğu Asya krizinin Türkiye’yi de etkilediği

bir dönemdir. Üç yılda net sermaye hareketlerinde 43 milyar doları aşan “tersine dönüş” gerçekleşmiştir (Boratav 2018: 230). Bu şok, küçüklü-büyükü üretken sermaye blokunun iç çelişkileri bütünleşmiş; ekonomiyi kriz eşliğine gelmiştir. Ücret maliyetlerindeki artışa tırmanan faiz yükü eklenmektedir. En büyük 500 sanayi şirketi içeren ISO 500 verilerine göre 1996’dan itibaren şirket katma değerinde ücret ve faiz ödemeleri net kârları aşmaktadır. 1996 ve 1997’de toplam artık değer (kâr + faiz) kitlesi içinde faizlerin payı 2/3 civarında seyretmekte; 1998’de ise yüzde 98’e ulaşmaktadır. 1999 ve 2000, kriz döneminin başlangıcıdır: Artık değer sadece şirketlerin faiz ödemelerinden oluşmakta; kârlar negatif seyretmektedir. Sonrasında şirket iflasları yaygınlaşacaktır. 2001, ortalama artık değer ve sömürü oranının negatif seyrettiği istisnai (elbette sürdürülemeyecek) bir kriz yılı olacaktır.

Bu bunalım ortamı, sermaye blokunu “ekonominin yönetimini siyasetten arındırma” arayışına yönlendirdi. 12 Eylül yılları ve ANAP’ın tek parti iktidarı özlenmekteydi. Çözüm olarak “sessiz ve derinden” bir operasyonla IMF devreye sokuldu. ANAP ve DYP koalisyonu ikna edildi; IMF ile 18 aylık (kredi içermeyen) *Yakın İzleme Anlaşması* 1998’de imzalandı.

Sonraki on yıl boyunca IMF

bir dizi kredi anlaşması içinde Türkiye’de kalacak; neoliberal politikaların değişen türlerinin uygulanmasını sağlayacaktır. Bunlardan *Döviz Kurunu Hedefleyen Enflasyonla Mücadele Programı*, “deneysel” bir özellik taşır. Türkiye’deki uygulaması, 1998-2002’de kişi başına GSYH’nın gerilemesi (“beş kayıp yıl”) ile sonuçlanmış; doğrudan doğruya 2001 krizine katkı yapmıştır (Akyüz & Boratav, 2003; Yeldan, 2002).

Hatırlatalım ki AKP’yi iktidara getiren Kasım 2002 seçimi, temsili demokrasi tarihinde benzerine nadiren rastlanacak bir sonuç verdi: İktidar koalisyonunun üç partisi birden (DSP, MHP, ANAP) parlamento dışında kaldı. O tarihte “Güçlü Ekonomiye Geçiş” başlığı altında uygulanmakta olan IMF programının halk sınıflarında yol açtığı gerilimlerin katkısı açıktır. AKP, bu programa muhalefette öne çıktı ve seçimi kazandı. Giriş bölümünde vurguladığımız gibi neoliberal istikrar programının bir “yan ürünü” olarak iktidara geldi.

2003-2014: Katıksız Neoliberalizm: Emek kaybediyor; farkında değil...

Türkiye, 2001 krizi sırasında uygulanmakta olan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” aslında, IMF ve Dünya Bankası’nın bir dizi kredisiyle desteklenen *enflasyon hedeflemesi* ve bölüşüm öncelikli *yapısal*

reform programlarının bileşkesiydi. Enflasyon hedeflemesi, neoliberal istikrar politikalarının nihai sentezidir. Serbest sermaye hareketleri önkoşuldur. Program, özerkleşen merkez bankası tarafından yönetilecek; sıkı para politikasına (enflasyonu aşan faizlere), serbest (dalgalı) döviz kurlarına dayanacaktır. AKP bu programı eleştirerek Kasım 2002'de iktidara geldi; sonrasında ise aynı programı 2015'e kadar katıksız uyguladı.

Uluslararası ortam AKP'nin ilk yıllarına ideal bir konjonktür sunmaktaydı. Doğu Asya krizinin 1998-2002 dönemindeki yansımaları uzantıları son bulmuş; uluslararası sermaye hareketleri canlanmıştı. Türkiye bu konjonktürden fazlasıyla yararlandı; AKP iktidarı 2003-2007 yıllarını, deyim yerindeyse, bir *Lale Devri* olarak yaşadı: Söz konusu beş yılda yabancı sermaye girişleri dolarlı milli gelirin (birikimli olarak) yüzde 7,3'üne ulaştı; reel büyüme temposunu da yüzde 7,2'ye çıkardı. BIS verilerine göre, TL 2003-2007 arasında yüzde 46 değerlendirildi. Ucuzlayan döviz sanayinin ithal bağımlılığını tırmandırdı, yüksek cari işlem açıklarını kronikleştirdi. Bir yandan da enflasyonu aşağı çekti². Dönemin bölüşüm ilişkilerini de kısaca özetleyelim: Milyonlarca çiftçinin reel gelirlerini belirleyen fiyat makasları (tarımsal ticaret hadleri) 1998-2002 yıllarında

Tablo 1. 2004-2013: Kişi (İşçi, Çiftçi) Başına Ortalama Büyüme, %

	GSYH	Tüketim	Ücretler	Çiftçi geliri
Cari fiyatlar	10,9	12,8	6,4	9,5
Sabit fiyatlar	2,9	3,7	1,4	2,1

Dünya Bankası'nın tarımsal reformu sonunda çöküntüye uğramıştı. Bu makas, 2003-2014 döneminde pek değişmedi. Köylülüğün sınıflar-arası gelir dağılımındaki **çarpıcı bozulma** da 2014'e kadar aynen devam etti. GSYH'da ücret payının ise 2002-2013 arasında 3,8 puan (%29,3 → %25,5) gerilediği belirleniyor. İşçi sınıfı, köylülük ve toplam istihdamdaki değişimler gelir akımları ile birleştirildiğinde bazı önemli farklılaşmalar ortaya çıkıyor. Aşağıdaki basit tabloya göz atalım.³

Tabloda yer alan *büyüme hızını g*, *milli geliri Y*, *tüketimi C*, *yatırımları I*, *işçi ve çiftçi başına gelirleri W* ve *T* ile ifade edelim ve AKP'li yılların büyüme/bölüşüm bağlantılarını cari fiyatlarla özetleyelim: $g(C) > g(I) > g(Y) > g(T) > g(W)$.

Tablodaki değerleri sabit fiyatlarla değerlendirirsek dönem boyunca işçi ve çiftçilerin kişi başına reel gelirlerinin arttığını gözlüyoruz. Yani, bu iki emekçi sınıfın saflarında mutlak yoksullaşma yaygınlaşmamıştır. 2015-sonrası Türkiye'den önemli ve olumlu bir fark söz konusudur.

Bölüşüm ilişkileri açısından cari fiyatlarla incelemenin daha anlamlı olduğu görüşündeyiz.

Bu yaklaşımla gözlüyoruz ki, ortalama işçi ve çiftçi gelirlerinin artışı kişi başına milli gelirin gerisinde seyretmiştir. Vurgulamamız gerekir ki gelir yoluyla hesaplanan GSYH'nın sınıfsal tablosu, bireysel düzleme taşındığında da geçerlidir.

Öte yandan ortalama işçi ve köylü başına özel ve kamusal tüketimin büyüme hızı, bu iki sınıfın ortalama emekçi gelirlerini belirgin marjlarda aşmaktadır. Bu "katkı", neoliberal finansallaşmanın emekçi sınıflara "zehirli" armağanıdır. Nicel kaynağı "*borç tuzağı*"dır. Dönemin burada yer almayan değişkenlerinde şu gözlemleri yapabiliyoruz: 1998-2002 ile 2008-2014 dönem ortalamaları karşılaştırıldığında hane halkı tüketiminin finansmanına ayrılan banka kredilerinin GSYH içindeki payının dokuz on misli (%1,9 → %17,0) sıçradığı belirleniyor (bkz., Boratav 2017, Tablo 7). Böylece, borçlanma ile beslenen tüketim düzeyleri, ortalama işçi ücretlerini ve çiftçi gelirlerini aşmış; bölüşüm kayıplarının baskısını gidermiş; algılanmasını güçleştirilmiştir. Emekçi sınıfların tüketimi, kişi başına GSYH büyüme temposunu dahi aşmıştır. Bu gelişmelerin AKP'nin kitle tabanının genişlemesine de

önemli katkısı olmuştur.

Burada anahtar soru “bunun nasıl mümkün olduğudur?” Yanıtı ise 2016 revizyonu öncesindeki millî gelir serilerinde yer almaktadır: Özel ve kamusal tüketim harcamalarının millî gelirdeki payı 2008-2014’te yüzde 85’tir; on iki yıl öncesinde ise yüzde 80,2 olarak gerçekleşmiş idi. Aradaki fark (%4,8), bu iki dönem arasında cari işlem açığı/dolarlı GSYH oranı karşılaştırılarak açıklanabilir: 2008-2014 yıllarında Türkiye’nin birikimli cari açığının dolarlı millî gelir toplamına oranı %6,3’tür. Bir önceki dönemde ise yüzde 1’in altındadır.

Neoliberalizmin emekçilere “*armağanı*”nın diğer boyutu buradadır: Coşkulu yabancı sermaye girişleri sermaye birikimine değil, büyük ölçüde tüketim artışlarına katkı yapmış; Türkiye emekçilerinin hayat standartlarının yükselmesini sağlamıştır. BSB (2015) çalışması (s.161, Tablo IV.20), bu dönüşümün “zehirli” boyutunu da tespit ediyor: 2011’de emekçilerin borç toplamaları, varlıklarını aşacak; “negatif net servetler” (*borç yığılı*) yaygınlaşacaktır.

2015-2022: İkinci bölüşüm şoku: “Yerli ve millî sermaye tahakkümü”...

2015, iki etkenden ötürü AKP için bir dönüm noktasıdır: (a) *2008 krizi sonrasında Batı merkez bankalarından uluslararası piyasalara akan likidite daraldı. AKP’nin büyüme ivmesini*

besleyen yabancı sermaye girişleri de 2015 sonrasında yarıya indi. (b) *İktidar, Haziran genel seçimlerinde ilk kez azınlığa düştü.* Sonrasında “ne pahasına olursa olsun iktidarı korumak” AKP’nin stratejik hedefi oldu. Bu hedefi gerçekleştirme uğruna izlenen siyasi şiddet, baskı, anayasa değişikliği vb. malumdur. Biz bu yazının sınırlarını daha da zorlamamak adına, ekonomi politikalarına odaklanmayı sürdüreceğiz.

IMF’nin *Article IV Türkiye* raporları, parasal daralma önermekteydi. Enflasyon hedeflemesinin izlenmesi dış finans çevrelerince de vurgulanıyordu. Saray bu önerileri reddetti. Büyüme ivmesinin sürdürülmesi gündemdeki seçimler için öncelik taşıyordu. Basit, ama etkili bir alternatif uygulandı: Şirketlere ölçsüz, ucuz kredi pompalaması... Erdoğan Kasım 2021’de TÜSİAD’ı eleştirirken yeni politika çizgisini şöyle açıklıyordu: “*Düşük faizle kredi istiyordunuz; işte size düşük faizle kredi. Ben de sizden yatırım, üretim, ihracat istiyorum.*”

Neoliberalizm “*sermayenin sınırsız, küresel tahakkümü*” olarak yorumlanırsa, Saray’ın yeni politikaları “küresel” nitelmesini çıkartmış; sermayenin yerli ve millî (“*alaturka*”) çerçeve içinde kalan (ama, hâlâ “sınırsız” tahakkümüne) taşımış görünümündedir. Neoliberalizmin enflasyon hedeflemesi terk edilmiş; emek karşıtı yapısal

uyum reçeteleri pekiştirilmiştir. Sendikalaşma oranları hızla aşınmakta; toplu sözleşmelerin kapsamı sembolik boyutlara inmektedir. Özelleştirmeler Hazine arazilerinde, Millî Emlak arsalarında yaygınlaşmaktadır. İç talebi besleyen kredi genişlemesinin boyutu “yükselen ekonomiler” arasında zirvededir. Krediler (KGF gibi) merkezi bütçe kaynaklarıyla da desteklenmektedir. 2009-2016 arasında toplamda 9,7 milyar olan hazine destekli krediler yalnızca bir yıl içinde *yirmi iki kat* artarak 2018’de 397 milyara ulaşmıştır. Kur krizinin sermaye üzerinde etkisini telafi etmeye yönelik bu ilk büyük hamle izleyen yıllarda da çeşitlenerek sürmüştür. 2022 yılında bu kredilerin tutarı 700 milyar dolardır. Böylelikle krediler yoluyla sermayeye yapılan desteğin maliyeti de kamusallaştırılmıştır.

Bu dönemde Türkiye’nin emek gelirlerindeki erimeyi temsil eden bölüşüm şoku tüm açıklığıyla 2018 kur krizinin ardından şekillenmeye başlamıştır. Sermayenin bu şoktan kayıplarını fazlasıyla telafi edercesine emek gelirleri önemli ölçüde baskılanmış ve 2019’un ikinci çeyreği sonrasında hızla erimiştir. 2016 yılının ilk çeyreğini başlangıç kabul edersek, ücretlerin toplam gelir içindeki payı %32,1’den, 2022 yılının son çeyreğinde %24,2’ye geriletilmiştir. İşçi sınıfı ağır bir bölüşüm şoku içindedir. Bu şok, tarım dışı sektörlerdeki

ücret payı (%33,8 → %25,4) için de geçerlidir. Sonuç 2016-2022 döneminde ücret payının ekonominin genelinde yaklaşık 8, tarım dışı sektörler toplamında ise 8,5 puan aşınması olmuştur.

Kuşkusuz bu çöküş öyküsünün tersi sermaye paylarında “coşkulu” bir artıştır. Aynı süreçte genel anlamda sermaye gelirlerini temsil eden vergilerden arındırılmış net işletme artığının (ücret dışı gelir ya da toplam kâr kitlesinin) toplam ekonomideki payı %56,6’dan %66,5’e ve tarım dışı sektörlerdeki payı ise %50,5’den %54,6’ya yükselmiştir. Ücretler için çöküş, sermaye gelirleri toplamı için *coşkuyu* temsil eden bu süreç Şekil 1’den izlenebileceği gibi Türkiye emekçi sınıf katmanlarını içine çeken bir tür “timsah” görünümündedir.

Türkiye, sermayenin, parazit rantiyelerin ölçüsüzce nemalandığı benzersiz bir dönemden geçmektedir...

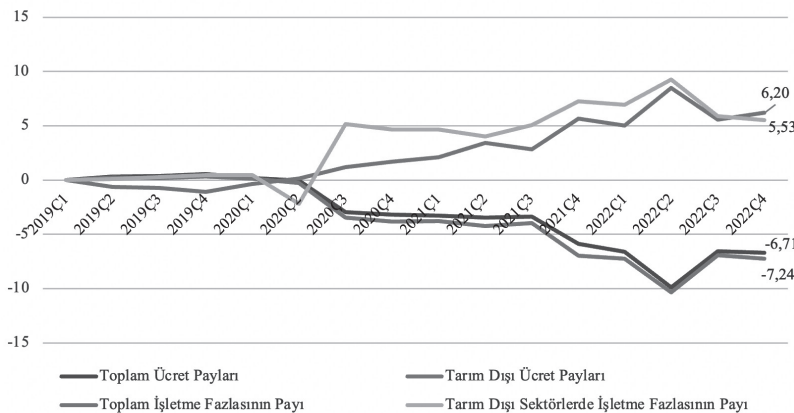
2016 ve sonrasının Türkiye için tam anlamıyla bir bölüşüm şoku dönemi olduğunu vurgulamamız gereklidir. Ücretlerin milli gelirdeki payı erirken ücretli istihdam 3,2 milyon artmıştır. Çelişik gibi görünen bu gelişme ortalama ücret artışlarının emek verimliliğinin altında tutulmasıyla (yani *sömürü oranlarının* artırılmasıyla) ve görece olarak daha yüksek ücret gelirleri elde eden emekçi sınıfların kazanımlarının baskılanarak, ortalama emek ücretlerine doğru çekilmesiyle mümkün olabilmektedir. Toplam ücret payının emekçi sınıflar arasında bu doğrultuda *yeniden dağılımı* bölüşüm şokunun “orta sınıflara” yansıyan boyutudur. Milli gelirden ücret payının düşmesi, emekçi sınıfların en alt katmanının (yani

asgari ücretli ya da kayıt dışı çalışan kitlenin) büyümesine refakat etmiştir. Ücretlerin “asgaride” eşitlenme eğilimi olarak tanımlayabileceğimiz bu dönüşüm, AKP iktidarının bilinçli bölüşüm politikalarının bir sonucudur. Ücretlerdeki erimenin *mutlak yoksullaştırıcı* etkisinin bir göstergesi 2022’de işçi başına (ortalama) reel ücretlerin (GSYH deflatörü veya TÜFE’ye göre) 2016’daki düzeylerine kıyasla %15 veya %25 gerilemesi olmuştur.

Ücret kayıpları sadece TL cinsinden yaşanmamaktaydı. Türkiye’de birim emek gücünün değerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırılmasını TCMB’nın sunduğu “birim işgücü bazlı reel efektif döviz kurları endeksi” üzerinden gözlemleyebiliyoruz. Bu değer 2016 sonrasında çökmüştür. Söz konusu endeksin gelişmiş ülke grubu için değeri 69,2’den 28,9’a; gelişmekte olan ülke grubu için değeri ise 114,2’den 50,2’ye gerilemiştir. Yani ülkenin emek gücünün yabancı paralarla ölçülen değeri gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülke gruplarına kıyasla radikal denilebilecek ölçüde düşürülmüştür. Bu çöküşün ardındaki en önemli etmenler yükselen enflasyon ve döviz kurundaki aşırı değer kayıpları olmuştur. Endeksin başlangıcı AKP iktidarının da başlangıç yılı olan 2003’dür. Endeksin genel eğilimini tüm bu süreç için yorumlarsak, AKP iktidarının Türkiye emekçi halklarının

Şekil 1.

Şekil 1: Genel ve Tarım Dışı Ekonomide 2019 I.Çeyrekteki Değerlerine Göre Ücret ve Kar Paylarındaki Değişim Eğilimleri: 2016 I.Ç-2022 IV.Ç.

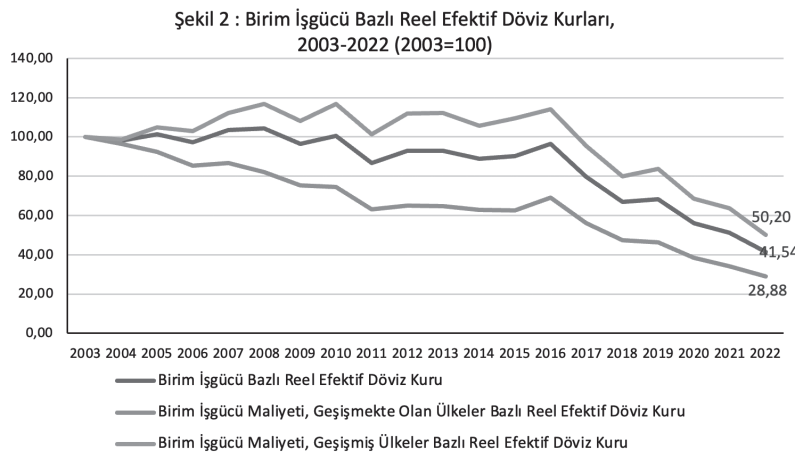
Kaynak: TÜİK Ulusal Hesaplar veri setinden yazarların kendi hesaplamaları

tüm kazanımlarını adım adım budayarak Türkiye'yi küresel ekonomi için "ucuz emek gücü" deposu haline getirdiğini söylememiz mümkündür. Sendikalaşmanın, emek örgütlerinin tarihsel olarak en zayıf olduğu dönemdeyiz. 1989 sonrasında enflasyona karşı emek gelirlerini koruyan araçlar artık felce uğramıştır. Ucuz emek gücünün bir rekabet avantajı olduğunu düşünmek ve bu gücü ihracat gücüne dönüştürerek ülkenin "zenginleşeceğini" iddia etmek ise küresel kapitalizmin geçmiş ve bugünkü deneyimleriyle tümüyle çelişen bir tür retorikten ibarettir.

Sonuç olarak şu gözlemleri paylaşmamız mümkündür: Dönemin yüzde 4,3'lük büyüme temposuna rağmen ortalama bir işçi ailesi önemli boyutta yoksullaşmıştır. Aynı dönemde çalışma yaşındaki nüfus 6,8 milyon, toplam istihdam ise sadece 4,2 milyon artmıştır. Başka bir deyişle büyüme

Şekil 2

Kaynak: TCMB

temposu yetersiz kalmış, faal nüfus artışı tümüyle istihdama çekilememiş ve *AKP iktidarının 2015 ve sonrası döneminde atıl işgücü oranı %17'den %23'e (Ocak-Şubat 2023) çıkmıştır. İzleyen dönemde bu büyüme oranlarının sürdürülemediği iktidar çevrelerce ve uluslararası kuruluşlarca malumdur.* Bu beklentiyi Birleşmiş Milletlerin Türkiye için öngördüğü yüzde 3 civarındaki sürdürülebilir büyüme potansiyelinde, ya da IMF'in düzenli olarak yenilediği ve Ekim 2023 *World Economic Outlook* veri tabanında yer alan 2028 için yaptığı "yüzde 3,2 büyüme ve yüzde 37,4 enflasyon" tahminlerinde **görmek mümkündür.** Türkiye IMF'nin 2028 için yaptığı tahminlerde 190 ülke içinde Sudan'ın ardından en yüksek enflasyon beklenen ikinci ülkedir. Yani IMF'ye göre durgunlaşan bir büyüme temposunu küresel ekonominin zirvesinde yer alan enflasyon oranlarıyla sürdürebilecektir.

Bu tahminler Türkiye'nin yakın geleceğinin "durgunluk içinde istikrar" arayışlarıyla gerçekleşeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Yazının giriş bölümünde vurguladığımız gibi, her istikrar programı *bir geri ödeme programıdır.* Sorun bu bedeli hangi toplumsal sınıfların ve nasıl ödeyeceğidir. Orta Vadeli Programda (OVP) yer alan ve bu yazının başında aktardığımız hedefin bir benzeri, IMF heyetinin Türkiye'deki görüşmeleri ardından Bakan Şimşek tarafından kamuoyuna verdiği "emekli ve ücret ödemeleri geçmiş enflasyona değil, geleceğe [enflasyon hedeflerine] göre ayarlanmalıdır" ifadesiyle tekrarlandı. Adı konmamış "istikrar" programının sınıfsal içeriği açıkça ifadesidir.

İzleyen bölümlerde Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyonun yapısal nedenlerini irdelemeye yöneliyoruz. Öncelikle Türkiye sanayi sektöründeki en büyük 500 şirketin bölüşüm dinamiklerine daha yakından bakıyoruz. Ardından kâr marjlarının enflasyon etkisini sorguluyor ve Türkiye'de yaşanan enflasyonun ücretlerle bir ilişkisi olmadığını, yaşadığımız sürecin küresel kapitalizmdeki örneklerine benzer kârları koruyan, yani *kâr itilimli* bir süreç olduğunu gösteriyoruz.

2. Büyük Sermayenin Sömürü Panoraması ve Bölüşüm Şokları

Ekonominin en önemli üretken sektörü olan sanayinin yüzde 20'sinden fazlasını temsil eden İSO 500'ü ve yüzde 5'i kapsayan ve ikinci 500 olarak tanımlanan şirketler blokunun Türkiye'nin büyük sermaye gruplarını temsil ettiğini söylememiz mümkündür. Bu blokun bölüşüm göstergeleri, sermaye birikiminin niteliklerini anlamamız açısından ayrıca önemlidir.

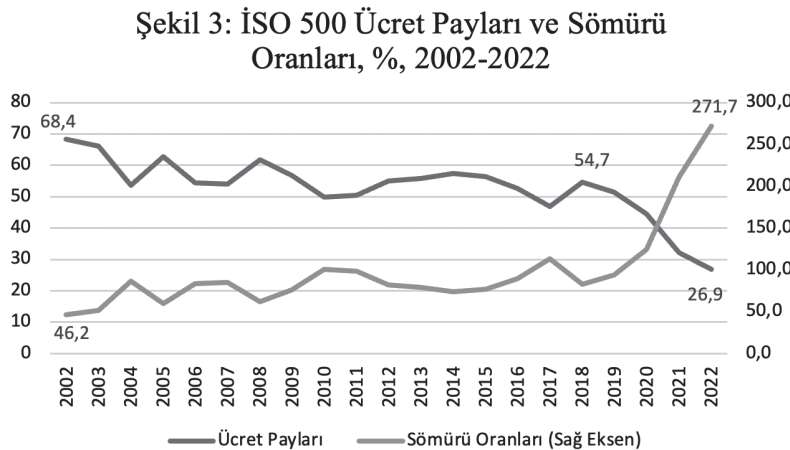
Bu bölüm piyasa fiyatları ile ücret ve kâr payları ve artık değerinin faiz ödemeleri ile kâr arasında dağılımına ilişkin temel bölüşüm kategorilerine yöneliktir. İSO ikinci 500'e ilişkin sonuçlar ayrıca vurgulanmıştır.

Önceki bölümde 1990'lı yılları "emeğin rövanşı" olarak niteledik. Şekil 3, bu dönemin sonundan hareket ediyor. 2000'li yılların başındaki yüksek ücret

payları, bu grupta yer alan emekçi sınıfların Türkiye'nin diğer sanayi şirketlerine göre daha örgütlü oluşu ile de bağlantılıdır. Başlangıç (2022) yılını izleyen sert bir iniş sonrasında İSO 500'ün katma değeri içindeki ücret paylarının 2004-2015 arasında ortalaması yüzde 55,7'tir. 2016 ve sonrası OHAL rejimi ve ardından sendikalar üzerindeki hızla artan baskı ve grev yasakları bu büyük sermaye grubunu etkileyen bölüşüm politikasının bir parçası oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2018'de "Bizimle beraber grev denilen olaylar ortadan kalktı" sözleri, bu yıllardaki bölüşüm şokunun bir nedenini de ifade eder⁴. 2018'de yüzde 54,7 olan ücret payları dört yıl gibi kısa bir sürenin ardından yüzde 26,9'a gerilemiştir. Benzer bir eğilim ikinci 500 içinde geçerlidir. Bu grubun 2015'de yüzde 56,5 olan ücret payları 2021 yılında yüzde 36,7'ye düşmüştür⁵.

Bölüşüm açısından en önemli göstergelerden birisi de sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü temsil eden *sömürü oranlarındaki* gelişmelerdir. Mevcut verilerde *net katma değer*in ücret dışı *fazlasının piyasa fiyatlarıyla artık değere* tekabül ettiği kabul edilebilir ve sömürü oranını toplam artık değer (kâr ve faiz ödemelerinden oluşan toplam kâr kütesinin) ücret ödemelerine oranı olarak hesaplanabilir. Şekil 3'den de izlenebileceği gibi 2003-2015 döneminde ortalama yüzde 78'ler düzeyinde olan İSO 500'deki sömürü değerleri 2015 sonrası hızlanan enflasyon ve reel ücretlerdeki çöküş ile 2021 yılında yüzde 210,6 ve 2022 yılında yüzde 271,7 düzeyine sıçramıştır. Benzer bir eğilim İSO ikinci 500 içinde geçerlidir. Bu grubun 2004-2015 arası ortalama yüzde 57,6 olan sömürü değerleri 2021 yılında yüzde 177,8 düzeyine ulaşmıştır. Türkiye sanayinin en büyük iki bloğunun sömürü oranlarında ortaya çıkan bu sıçrama hiç kuşkusuz tarihi bir zirvedir. Ancak yalnızca bu sermaye grubuyla sınırlı değildir. Nitekim Yeldan (2023)'ün bulguları tarım dışı ekonominin bütünü için 2015'in başında 1,73 olarak hesaplanan sömürü oranının (yüzdeler düzey olarak ifade edilir ise, %173!), 2022'nin son çeyreği itibariyle 2,15'e yükselmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak sermaye büyüdükçe sömürü oranları artsa da tüm bulgular özellikle 2018 ve sonrasında

Şekil 3: İSO 500 Ücret Payları ve Sömürü Oranları, %, 2002-2022

Kaynak: İSO verilerinden kendi hesaplamalarımız.

genel olarak ekonomide bir tür “süper sömürü” ilişkisinin giderek yaygınlaştığı izlenimi güçlendirmektedir.⁶

Kapitalizmde sermaye birikimi iki temel çelişkiyle iç içedir ve genel niteliği bu çelişkilerin düzenlenme biçimlerine göre içerik kazanır. Bunlardan ilki yukarıda ana hatlarıyla gelişimini sergilediğimiz sermayenin emekçi sınıflar ile olan bölüşüm çelişkisidir. İkinci önemli çelişki ise sermayenin kendi içindeki bölüşüm çelişkisidir. Bu ikinci sorun artık değer kitlesinin sermayenin değişik katmanları arasındaki bölüşüm sorunudur. Borç sermaye kullanımının hızla arttığı Türkiye gibi ülkelerde bu sorun artık değer özelliğiyle mali sermaye (başta bankalar) ve “üretken” sermaye (genel anlamda şirketler) arasında faiz ve kâr olarak bölüşümü şeklinde biçim kazanır. Türkiye’de olduğu gibi şirketler kesiminin yurt içi ve yurt dışı kanallardan borç sermaye kullanımı arttıkça, artık değer bir bölümünün (yurt içi ya da yurt dışı) mali sermayeye (TL ya da döviz biçimindeki) borç servisi olarak transferi de yükselir. Borç sermayesinin ve faiz yükünün geri ödeme koşullarındaki tikanıklık sermayenin genişleyen yeniden üretimi (*birikiminin sürekliliği*) açısından en önemli sorunlardan biridir. Yukarıda İSO 500 özelinde sermaye sınıfları arasında 1990’lı yılların sonunda yaşanan bölüşüm krizine değinildiğini hatırlatalım. Benzer bir eğilim 2018 ve 2019

yıllarında yaşanan kur krizinin ardından da belirginleşmiş, İSO 500’de yer alan şirketler toplam artık değerinin sırasıyla yüzde 76 ve yüzde 56’sını faiz ödemeleri olarak yurtiçi ve yurt dışı mali sermayeye transfer etmişlerdir. Bu oranlar İSO’nun ikinci 500 şirketi için yüzde 40,8 ve yüzde 38,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şirketler kesiminin hızla borçlanarak büyümesi AKP iktidarının “ne pahasına olursa olsun büyüme” stratejisinin en önemli özelliklerinden biri olmuştur. Özel sermaye alanının genişletildiği bu sürecin temel sonuçlarından biri finansal olmayan şirketlerin döviz cinsinden borçlarındaki ve dış borç stoklarındaki artışlar olmuştur. Finansal olmayan şirketlerin 2006 yılında 68,9 milyar dolar olan borç stokları 2017 yılında 144,4 milyar dolara yükselmiştir. Döviz kurlarının düşük olduğu bu süreçte yüksek dış kaynak kullanımı ekonomideki *bölüşüm çelişkilerini hafifleterek* büyümeyi destekleyebilmiştir. Ancak 2016’yu izleyerek küresel mali sermayenin “yükselen ekonomilere” yönelimindeki daralma ve Türkiye’nin borçlanma riskindeki artış “borç sermaye ve büyüme” arasındaki bu bağın büyük ölçüde sürdürülemez olmasına yol açmıştır. 2018 yaşanan kur krizi ve TL’nin hızla değer kaybetmeye başlaması bu eğilimi daha da güçlendirerek, şirketler kesimi için bir tür geri ödeme sürecini başlatmıştır. Bu

kesimin borç stoku 2020 yılında 124,2 milyar dolara düşmüştür. Şirketler kesiminin küresel borç sermayesine erişiminde yaşanan bu daralmanın en önemli sonucu elbette büyümenin yani sermayenin yeniden üretim koşullarının daralması olmuştur.

Borç yükünün ve elbette bu yükün sürdürülebilmesinin en önemli göstergelerinden biri borç stokunun toplam artık değer kitlesine (net işletme artığına) oranıdır. Milli gelir hesaplarından finansal olmayan şirketlerin net işletme artıklarını 2018 ve sonrası için hesaplamamız mümkün.⁷ Bu şirketlerin 2018 yılında toplam artık değerlerinin yüzde 75,5’ne tekabül eden borç stokları, 2019’da yüzde 78,5’5 yükselmiş ve ardından 2020’de yüzde 75,2’ye, 2021’de yüzde 70,6’ya ve 2022’de yüzde 67,4’e gerilemiştir. Bu oranlar Türkiye’de aynı dönemde toplam borç stokunun milli gelire ortalama oranı olarak kabul edebileceğimiz yüzde 55 değerinin çok üzerindedir. Ağırlaşan borç yükü ve borç çevriminin giderek güçlenmesi 2018 sonrasında derinleşen durgunluk ya da yapısal kriz eğiliminin tetikleyicisi olmuştur.

Bir başka önemli gösterge, İSO 500 grubundaki şirketlerde faizlerin artık değere oranıdır. AKP’nin geleneksel neoklasik reçeteleri izlediği 2003-2014 döneminde bu oranın ortalaması yüzde 25,8’dir. Saray iktidarının 2015-2022 döneminde “ne pahasına olursa olsun büyüme”

önceliğini abartılı kredi pompalaması ile yürüttüğünü yukarıda açıkladık. Sonuç, bu dönemde şirketlerin faiz yükü/ artık değer ortalamasının yüzde 42,6'ya sıçraması olmuştur. Bu "sıçrama", bu dönem sonlarına doğru yerli banka kârlarındaki artışa da belirleyici katkı yapmış olmalıdır.

Şirketler kesimine düşen artık değer payını eriten bu gelişme yatırım oranlarını da baskılamıştır. Cari fiyatlarla sabit sermaye yatırımlarının payı, 2018-2020 arasında 2,3 puan (%29,7 →%27,4) gerilemiştir. Başka bir değişle Saray'ın şirketlere ucuz, bol kredi pompalayarak büyüme ivmesini sürdürme beklentisi, uzun döneme taşınamamış; çoğu üretken olmayan alanlara aktarılan bu krediler sermaye birikiminin ve ekonominin büyüme potansiyelinin aşınmayı engelleyememiştir. Şekil 3'te de görüldüğü gibi, 2018 sonrasında hızlanan ücret baskılamaları yapısal kriz eğilimine karşı, kâr oranlarını ve kâr kitlesini korumaya yönelik önlemlerdir.

Artık-değer payındaki ve sömürü oranlarında gözlemlenen bu artışlar ücret baskılamalarının yanı sıra sanayi sermayesinin fiyat belirleme davranışlarıyla da doğrudan ilişkilidir ve aşağıda incelenen mark-up fiyat uygulamalarını gündeme getirmektedir.

3. Bir Bölüşüm İlişkisi Olarak Kâr-İtilimli Enflasyon

Yazının giriş bölümünde vurgulandığı gibi, enflasyon ana-akım iktisatta sıkça iddia edildiği üzere "*her zaman her yerde sadece parasal bir meseleden ibaret*" değildir. Enflasyon, bir ekonomide yapısal dengesizliklerin, tıkanıklıkların, işgücü piyasalarındaki parçalanmışlığın ve öncelikle sınıfsal çatışmaların tezahürüdür. Enflasyonun parasal genişleme, ya da ücret artışlarından kaynaklandığı ezberi, ne küresel ekonominin *merkez hükümran* ekonomileri ABD ya da AB ülkelerinin, ne de bir çevre ekonomisi olarak Türkiye'nin gerçekleriyle bağdaşmaktadır. Neredeyse bir dogmaya dönüştürülmüş bu Ortodoks inanç, enflasyonun kökeninde yatan dinamikleri tamamen görmezden gelmekte; enflasyonla mücadeleyi bir *talep kısma* reçetesine indirgemektedir. *Parasal daralma, kamu maliyesinde kemer sıkma ve ücretlerin baskılandırılması* bu reçetenin üç aracıdır.

Covid-19 Pandemisi'nin ardından küresel ekonomide ortaya çıkan (İMF verilerine göre 2020-2022 arasında yüzde 3,2'den yüzde 8,7'ye yükselen) fiyat artışları, enflasyonun nedeni üzerine sürdürülen eski tartışmaları yeniden körükledi. Sürecin somut analizini öne çıkaran *yapısalcı/heterodoks* gelenekten gelen bir dizi iktisatçı,

mevcut enflasyon dinamiklerinin ardında öncelikle tekeli piyasa koşullarında sürdürülen *kâr savaşımının* yattığını ve ücret hareketlerinin enflasyon sürecini açıklamakta tümüyle yetersiz kaldığını açıkça ortaya koydular. Tartışmaların yoğunlaştığı ekonomilerden biri ABD'dir. Weber & Wasner'in (2023) çalışmasına göre ABD'de 2021'in 2'nci çeyreğinde finans-dışı şirketlerin kâr katsayıları (mark-up oranları) %13,5 ile rekor düzeyde yükselmiştir ve mevcut enflasyon, piyasalarda yüksek paya sahip tekeli işletmelerin fiyatlarını yükseltebilme olanaklarından *kaynaklanan satıcı-enflasyonu* olarak tanımlanmalıdır.

ABD ekonomisinde özellikle finans-dışı kesimde enflasyonist baskıların ardında ücret maliyetlerindeki artışın değil, şirket kârlılığındaki artışın yatığı gerçeği ilk olarak Bivens (2022a ve 2022b) çalışmalarında detaylı olarak incelenmiştir. Bivens'in çalışmaları, 1979-2019 arasındaki tarihsel patikanın tersine, 2020.Ç2'den bu yana yaşanan enflasyonun işgücü maliyetlerindeki artışlardan değil, şirket kârlarındaki hızlı sıçramaya bağlı olduğunu açıkça ortaya koydu. Bu sonuçlara göre, 2020.Ç2-2021.Ç4 arasında finans-dışı şirketlerin birim fiyatlarındaki artışın %53,9'u kâr artışlarından kaynaklanmakta, birim ücret maliyetlerindeki artışın katkısı ise sadece %7,9 civarında kalmaktadır. Bu tartışma Marc Lavoie, Servaas Storm gibi

heterodoks kökenli iktisatçıların katkılarıyla daha da zenginleşti. Storm'un (2023a ve 2023b) ABD bulguları da benzer eğilimi desteklemekte ve sanayide ortalama kâr payının 2020.Ç2'de %34,9'dan 2022 sonuna değin %40,1'e çıkmış olduğunu, bunun ardında da kâr katsayılarındaki sıçramaların yattığını ortaya koymaktadır⁸.

Gelişmiş kapitalist ekonomilerde enflasyonun kâr-itimli olduğuna ilişkin gözlemler sadece heterodoks kökenli iktisatçıları tarafından değil, birçok anaakım iktisatçı tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, Avrupa Merkez Bankası (AMB) başkanı Christine Lagarde, 4 Mayıs 2023'teki bir konuşmasında, "*bazı sektörlerde işletmelerin yüksek enflasyon ortamının yarattığı belirsizlik ve oynaklıklar ortamında kâr katsayılarını yükseltebildiklerini*" vurgulamakta; 5 Haziran'da ise bu söylemini, "*işletmelerin maliyetlerindeki artışları kâr katsayılarını daha da yükselterek karşıladıklarını*" savunarak desteklemektedir⁹.

Kâr-itimli enflasyonun Avrupa ekonomilerindeki dinamiklerine yönelik bir başka bulgu ise IMF çalışanlarına ait. Hansen, Toscani ve Jing Zhou (2023) AB ekonomilerinde tüketici fiyatlarındaki artışın yüzde 40'ının ithal girdi maliyetlerinden, yüzde 45'inin kâr oranlarındaki artıştan kaynaklandığını; sadece yüzde 4,5'inin nominal ücret

maliyetlerindeki artışlara bağlanabileceğini ortaya koydular. Daha da önemlisi IMF yazarlarına göre, "*AB'de enflasyonun geriye çekilebilmesi için kâr katsayılarının 2015 düzeylerine geriletilmesi*" gerekmektedir.

AMB Yönetim Kurulu Üyesi Philip Lane, Reuters'e verdiği bir demecinde "*olağandışı birim kâr oranlarına*"; bir diğer üye Fabio Panetta ise New York Times'e verdiği demecinde "*kâr-fiyat sarmalı riskine*" yaptığı vurguda olduğu gibi bu örnekleri çoğaltmamız mümkün. Bunlardan biri de IMF eski baş ekonomisti Olivier Blanchard'ın "*ister güçlü toplam talep ister herhangi bir ekonomik birimin göreceli fiyatlarını diğerlerine göre arttırma istenci biçiminde olsun, bölüşüm çatışmasının enflasyonist süreçler yaratabileceği*" şeklindeki açıklamasıdır¹⁰.

Stiglitz & Rezmi (2022) ise çok daha açık sözlü ifadelerle ABD'de yaşanan enflasyonun "*bir ücret-fiyat sarmalına dönüşmesinin ihtimal dahilinde olmadığını; zira nominal ücretlerin zaten frenlenmiş ("tempered") konumda kaldığını*" vurgulamışlardır. Yazarlar, bunun da ötesinde, enflasyonun ardında önemi bir unsur olarak piyasalarda büyük güç baskısı yaratan *piyasa yoğunlaşmalarının* varlığına işaret ederek; sendikaların güçsüzlüğü, küreselleşme ve ekonomik yapıdaki değişiklikler

nedeniyle *bugünkü ücret-fiyat dinamiklerinin 50 yıl öncesine göre çok farklılık gösterdiğini* vurgulamaktadırlar.

Farklı sorunsallardan hareket etseler de bu tartışmaların önemi, kâr-itimli bir enflasyon sarmalında emekçi sınıflara ve ücretlere yönelik saldırının asıl nedeninin birikim krizine yönelik çözüm arayışları olduğu görüşünün öne çıkarıyor olmasıdır. Ne var ki, ücret baskılamasıyla bu durumun aşılamayacağını; zira bu eğilimin arkasında küresel kapitalizmin asıl yapısal sorunu olan süregelen birikim krizinin yattığını vurgulamamız gerekiyor. İlginizi Türkiye'ye yöneltelim ve bulgularımızı paylaşalım:

3.1. Türkiye Ekonomisinde 2019 Sonrası Enflasyon Dinamikleri

Kutu 1'de kullandığımız veri seti ve kâr katsayılarının hesaplanma yöntemi sunulmuştur. Bu çerçeveden hareketle ilk olarak ulusal ekonominin toplam büyüklüğüne ve sanayi sektörü toplamına bakalım: TÜİK ve TCMB verileri, (tarım-dışı) Türkiye ekonomisinin bütünü göz önüne alındığında ortalama kâr katsayılarının 2015'te 0,14'ten, 2021'de 0,21'e yükseldiğini (yani 7 puan arttığını), sanayide ise kâr katsayılarının aynı dönemde 0,12'den 0,19'a çıktığını ortaya koyuyor. Şekil 4'ün sol dikey ekseninde kâr katsayılarını, sağ dikey ekseninde ise TCMB

Evds'den aktarılan sektörel Üretici Fiyat enflasyonunu sergilenmektedir. Üç serinin zaman içindeki neredeyse örtüşen eşanlı hareketliliği “kâr katsayıları ile enflasyon” arasındaki yapısal bağı açıkça ortaya koyuyor¹¹ ve kâr katsayılarındaki yükselişin enflasyon dinamiklerinin ardında yatan önemli bir itici güç olduğunu belgeliyor.

Kutu 1: Veri Seti ve Mark-up Hesaplama Yöntemi

Türkiye ekonomisinde sektörel düzeyde üretim, ara malı girdi kullanımı, çalışan sayısı, ücret maliyetleri (ve dolayısıyla kâr büyüklükleri) değişkenleri üzerine verileri TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri serilerinden alınmıştır. 2009 – 2021 arasını kapsayan bu veri setine ek olarak, Üretici Fiyatları verileri ise TCMB Evds sisteminden elde edilmiştir.

Verilerin harmanlanmasında geçen temel özdeşlikleri şöyledir:

Sektörel Üretim Değeri =
Sektörel Katma Değer + Sektörel
Ara Malı Girdileri

Sektörel Katma Değer = Sektörel
Ücretler + Sektörel Kârlar

Sektörel Kâr Katsayıları (mark
up)=

$$\frac{\text{Sektörel Toplam Kârlar}}{(\text{Ara malı Girdileri} + \text{Sektörel Ücretler})}$$

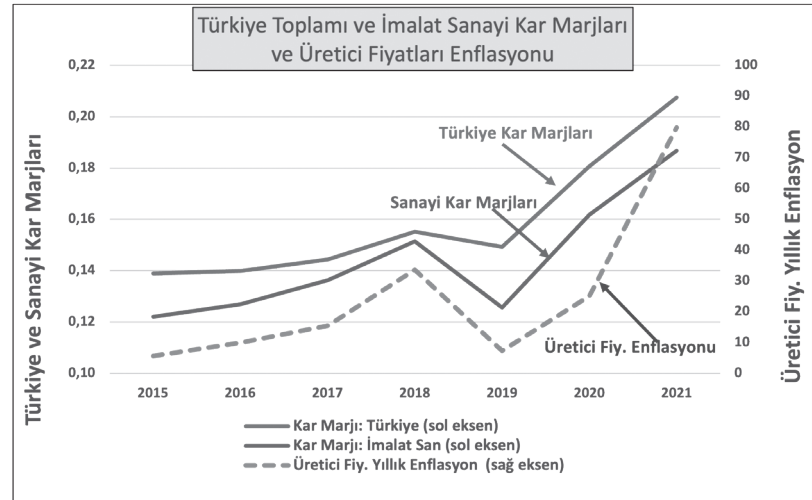
Bu savımızı sadece kâr katsayılarıyla sınırlı tutmayacağız ve bir sonraki hesaplarımızda, sektörel kâr paylarında da

yüksek oranlı artışlar yaşandığını vurgulayacağız. 5 No'lu Şekil, seçilmiş belli başlı sektörlerde ve toplam tarım-dışı Türkiye ekonomisinde kârların katma değer (*artık değer*) içindeki payının 2015'ten bu yana gelişimini sergiliyor: 2015'ten bu yana Türkiye (tarım dışı sektörler toplamı) ortalaması 0,47'den, 0,62'ye çıkmıştır. Dönem boyunca artış eğilimi sergileniyor olmasına karşın, kârların payı özellikle 2019 sonrasında (0,49'dan başlayarak) yükselmeye başladığı görülmektedir. Söz konusu ivmelenme özellikle Ana Metallerde ve Madencilik sektörlerinde daha da belirgindir. Bu arada kamuoyunda özellikle ön planda bulunan Gıda İmalatı Sanayinde söz konusu dönemde kâr payını sürekli olarak arttırmış ve 0,42'den, 0,63'e çıkarmıştır. TÜİK verileri üzerine yaptığımız daha detaylı analiz, Gıda Sektöründe kâr katsayılarının

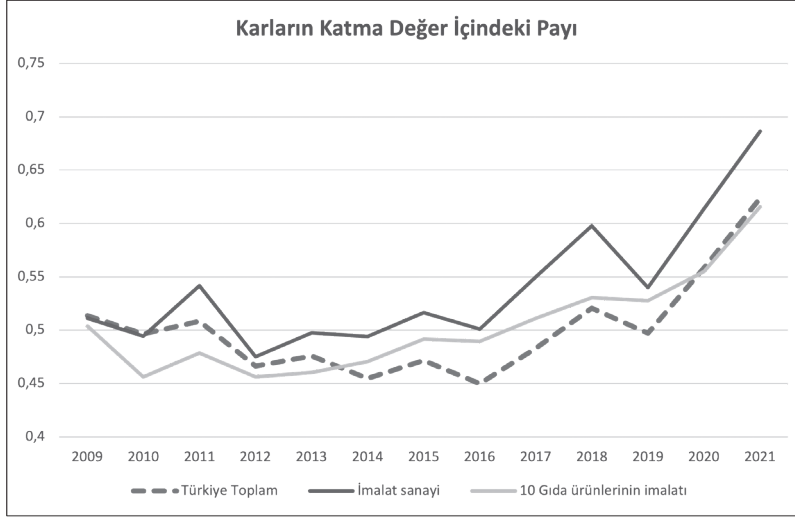
2015'te 0,08'den, 2021'de 0,19'a yükselmiş olduğunu göstermektedir.

Kâr katsayıları ve kâr paylarındaki gelişmeler, kuşkusuz toplam resmin sadece bir bölümüdür ve öykünün diğer yanında ücretlerdeki gelişim vardır: Öncelikle, reel ücret maliyetlerini sektörel ÜFE endekslerini kullanarak (2003 fiyatlarıyla) her bir sektör için hesaplamaktayız. Sektörel ÜFE serisi TCMB'den; nominal ücret maliyetleri hesabında ise TÜFE'nin “personel ödemeleri/ çalışan sayısı” kullanıldı. İki farklı kurumdan gelen veri serisi NACE 2 sektörel kırılım düzeyi ile uyumlaştırılarak, sektörler itibariyle “reel ücret hadleri” elde edildi. 6 No'lu Şekil bu çalışmayı, yukarıda öne çıkarttığımız seçilmiş sektörler için sergiliyor. Şekildeki bulgular, Türkiye ekonomisinin 2015 sonrası

Şekil 4. Türkiye Toplamı ve İmalat Sanayi Kâr Katsayıları ve Üretici Fiyatları Enflasyonu

Kaynak: TÜİK Sanayi ve Hizmet İstatistikleri ve Evds verilerinden kendi hesaplamalarımız.

Şekil 5. Seçilmiş Sektörlerde Kârların Katma Değer İçindeki Payı, 2015-2021

Kaynak: TÜİK Sanayi ve Hizmet İstatistiklerinden kendi hesaplamalarımız

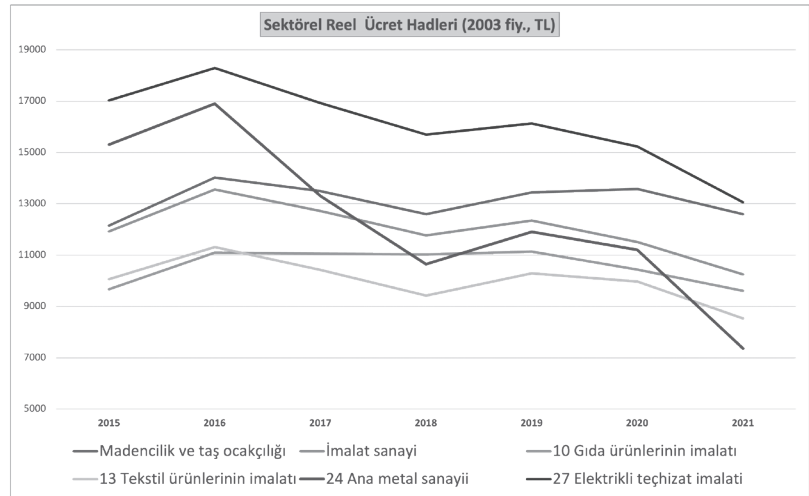
seyrine ilişkin genel eğilimlerle tutarlıdır. 2015 sonrasında ücret gelirlerinin milli gelir içindeki payı %30,9'dan, 2021'de %25,6 gerile(til)miştir.¹² Yukarıda tarım-dışı (sanayi ve hizmet) sektörleri üzerine derlediğimiz detaylı veriler bu eğilimin ardındaki ana mekanizmanın reel ücretlerdeki gerilemeden kaynaklandığını göstermektedir. Ana sektörler itibarıyla madencilik haricinde, tüm sanayi sektörlerinde reel ücret hızla geriletilmiştir.

Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinde üretici fiyatlarının ardındaki dinamiklerin ücret maliyetlerinden değil, kâr-ıtilimli baskıların yattığı (aynı kapitalizmin merkez ekonomilerinde de yaşanmakta olduğu gibi) gözlenmektedir. Kuşkusuz ki, böylesine bir "satıcı enflasyonu" süreci, ancak eksik-rekabetçi/tekelci bir ekonomik yapıda mümkün olabilirdi. Bu sav ise bizi Türkiye sanayinin

piyasa yapısını incelemeye götürüyor.

3.2. Türkiye Sanayi Sektörlerinde Yoğunlaşma ve Fiyat Dinamikleri

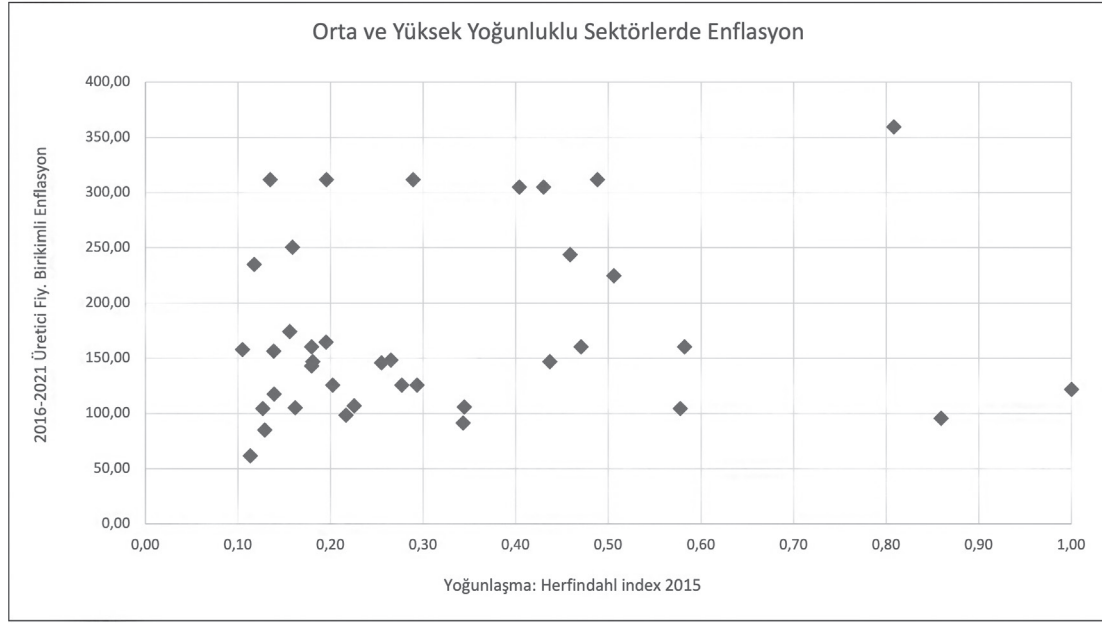
Öncelikle Türkiye'deki "veri eksikliği" sorununun bu alanda araştırma yapmak isteyenler için de açıkça ortada olduğunu

Şekil 6. Seçilmiş Sektörlerde Reel Ücret Hadlerinin Gelişimi

Kaynak: TÜİK Sanayi ve Hizmet İstatistikleri ve Evds verilerinden kendi hesaplamalarımız.

belirtmeliyiz. TÜİK'in sunduğu sanayi sektörleri yoğunlaşma göstergeleri en son 2015 yılına aittir. Bu eksiklik sanayi sektörlerindeki 2015 sonrası fiyat ve kârlık gelişimini ancak 2015 yılı piyasa yapılarını dikkate alarak incelememize olanak sağlıyor. Ancak İSO 500'ün dönem içinde piyasa paylarındaki ortaya çıkan artışlar sonunda ekonomideki tekelleşme eğiliminin güçlendiğini ayrıca vurgulamalıyız.

Yoğunlaşma düzeyinin ampirik göstergeleri iki farklı biçimde sergilenmektedir. CR4 göstergesi, o sektördeki en büyük pazar payına sahip 4 işletmenin sektörel pazardaki toplam payını gösteriyor. Bunun yanında Hırfandahl İndeksleri (HI) sektörde yer alan tüm işletmelerin pazar paylarının karelerinin toplamının veriyor. Her iki göstergenin de avantajları/dezavantajları mevcut. Bu nedenle buradaki

Şekil 7 : 2016–2021, Orta ve Yüksek Yoğunluklu Sektörlerde Üretici Fiyat Enflasyonu

Kaynak: TÜİK, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde Yoğunlaşma İstatistikleri ve Evds verilerinden kendi hesaplamalarımız.

hesaplamalarımızda her iki göstereyi birlikte kullanmaktayız.

Piyasa yapılarına ilişkin yazında söz konusu göstergeleri kullanarak sektörler,

$HI < 0,15$ & $R4 < 0,30$ rekabetçi;
 $0,15 < HI < 0,25$ & $0,30 < CR4 < 0,50$ orta derecede yoğunluklu;
 $0,25 < HI$ & $0,50 < CR4$ yüksek yoğunluklu

olarak tasnif edilmektedir.¹³ Biz de TÜİK verilerinden hareketle “orta ve yüksek” yoğunluklu sektörleri HI büyüklükleriyle sıralamaktayız. Aşağıdaki 7 No’lu Şekil’de yüksek yoğunluklu sektörler ile 2016–2021 arasında sektörel ÜF birikimli enflasyon oranları ($\frac{ÜFE_{2021}}{ÜFE_{2016}} - 1$) topluca bir dağılım grafiği olarak sergileniyor.

Bu sınıflamaya göre TÜİK’in

Yoğunlaşma İstatistikleri dahilinde değerlendirilen toplam 524 sanayi ve hizmet sektöründen 171’i “orta ve yüksek” yoğunluklu yapıya sahip olarak öne çıkıyor. Belirtmeliyiz ki bunların katma değer, ücretli çalışan sayısı, kârlılık göstergeleri açısından analizi ve ulusal ekonomi içerisindeki büyüklüğünün değerlendirilmesi başlı başına bir araştırma konusu olup, bu yazının sınırlarını aşılıyor. Söz konusu 171 sektörü, TCMB’nin fiyat istatistikleri veri sistemi ile uyumlaştırdıktan sonra elimizde “orta ve yüksek” yoğunluklu 40 sektör kalıyor. Bu sektörlerin 23’ü yüksek yoğunluklu sektörlerdir. 2 No’lu Tablo bu sektörlerin 2016 sonrasında kâr marjlarındaki ve reel ücret maliyetlerindeki değişimleri, sektörel fiyat enflasyonu birikimli artış

oranıyla karşılaştırmalı olarak sergiliyor.

İlk gözümüze çarpan gözlemlerden birisi, yüksek yoğunluklu ve fiyat verileri ile harmanlayabildiğimiz söz konusu sektörlerin üçü hariç hepsinde kâr katsayılarının artış göstermesidir. Gene bu sektörler grubunda beşi hariç (Linyit madenciliği, Suyun Toplanması, Alkolsüz İçecekler, Patates İşlenmesi ve Şeker Üretimi) hepsinde reel ücretlerde gerileme gözleniyor. Yani genel eğilim olarak ücretler düşüyor kâr marjları artıyor. 2016-2021 arası dönemde kâr marjlarında en fazla artış gösteren ilk beş sektör ise, Demir Çelik (0,86); Madencilik ve Taş Ocakçılığı (0,38), Kimyasal Gübre (0,31) Sanayi Gazları (0,31), ve Diğer Temel İnorganik Kimyasallar (0,18) olarak öne çıkıyor. Başta

Tablo 2. 2016–2021: Yüksek Yoğunluklu Sektörlerde Reel Ücretler, Kar Katsayıları ve Üretici Fiyat Enflasyonu

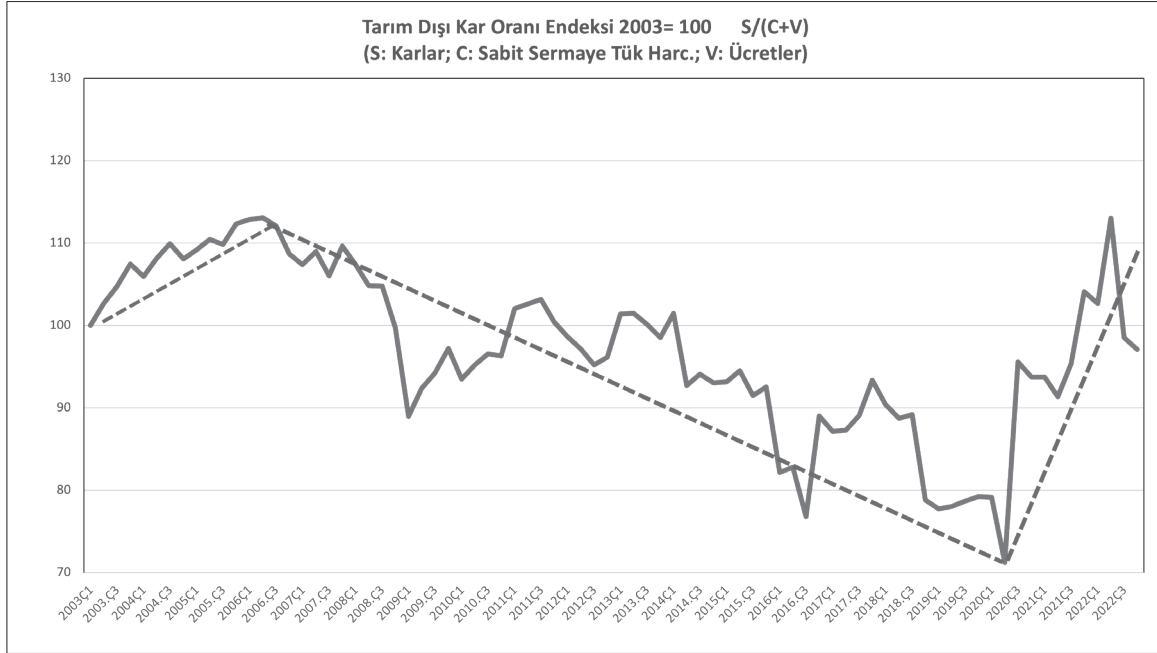
Sınıf	Sektörler	CR, (2015)	Herfindahl index 2015	2016-2021 Arası Reel Ücret Değişim Oranı (%)	2016-2021 Sektörel Kar Marjı Artış	2016-2021 Üretici Fiy. Birikimli Enflasyon Oranı
2110	Temel eczacılık ürünleri imalatı	100.00	1.00	-10.29	0.11	121.87
2640	Tüketici elektroniği ürünlerinin imalatı	98.41	0.86	--	--	95.44
1920	Rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	94.30	0.81	--	--	359.63
2311	Düz cam imalatı	99.94	0.58	-16.24	0.08	160.51
1105	Bira imalatı	100.00	0.58	--	--	104.50
2620	Bilgisayar ve bilgisayar çevre birimleri imalatı	97.27	0.51	--	--	224.79
2011	Sanayi gazları imalatı	93.11	0.49	-59.77	0.31	311.59
2314	Cam elyafı imalatı	98.58	0.47	--	--	160.51
1042	Margarin ve benzeri yenilebilir katı yağların imalatı	97.78	0.46	-45.97	0.06	243.99
0891	Kimyasal ve gübreleme amaçlı mineral madenciliği	84.19	0.44	-10.18	0.31	146.96
2445	Demir dışı diğer metallerin üretimi	92.35	0.43	-44.73	0.03	305.06
2441	Değerli metal üretimi	99.51	0.40	-44.73	0.03	305.06
1031	Patatesin işlenmesi ve saklanması	83.62	0.34	3.49	0.05	106.02
1081	Şeker imalatı	94.50	0.34	11.37	0.00	91.43
2365	Lif ve çimento karışımı ürünlerin imalatı	99.71	0.29	-8.24	0.01	125.59
2013	Diğer inorganik temel kimyasal maddelerin imalatı	72.01	0.29	-59.77	0.13	311.59
2369	Beton, alçı ve çimentodan yapılmış diğer ürünlerin imalatı	90.06	0.28	-8.24	0.01	125.59
2823	Büro makineleri ve ekipmanları imalatı (bilgisayarlar ve çevre birimleri hariç)	78.54	0.26	-9.15	0.04	148.19
2751	Elektrikli ev aletlerinin imalatı	78.97	0.25	-19.44	0.07	145.89
1200	Tütün ürünleri imalatı	81.68	0.23	-22.94	-0.05	106.85
0910	Petrol ve doğal gaz çıkarımını destekleyici faaliyetler	78.36	0.22	--	--	98.48
2362	İnşaat amaçlı alçı ürünlerin imalatı	78.80	0.20	-8.24	0.01	125.59
2012	Boya maddeleri ve pigment imalatı	69.32	0.20	-59.77	0.13	311.59
2611	Elektronik bileşenlerin imalatı	69.79	0.19	-11.81	0.10	164.66
0990	Madencilik ve taş ocaklığını destekleyici diğer faaliyetler	66.89	0.18	-10.18	0.33	146.96
2830	Tarım ve ormancılık makinelerinin imalatı	55.11	0.18	-11.11	0.04	143.11
2313	Çukur cam imalatı	76.12	0.18	-16.24	0.08	160.51
2041	Sabun ve deterjan ile temizlik ve parlaticı maddeler imalatı	67.30	0.16	-13.95	0.03	105.00
2910	Motorlu kara taşıtlarının imalatı	73.46	0.16	-36.84	0.08	250.70
0710	Demir cevherleri madenciliği	69.91	0.16	-17.53	0.83	174.08
1072	Peksimet ve bisküvi imalatı; dayanıklı pastane ürünleri ve dayanıklı kek imalatı	68.16	0.14	1.76	0.04	117.63
1062	Nişasta ve nişastalı ürünlerin imalatı	62.69	0.14	-22.54	0.09	156.27
2015	Kimyasal gübre ve azot bileşiklerinin imalatı	65.06	0.13	-59.77	0.13	311.59
0520	Linyit madenciliği	59.53	0.13	22.12	-0.02	85.08
1107	Alkolsüz içeceklerin imalatı; maden sularının ve diğer şişelenmiş suların üretimi	52.96	0.13	5.70	-0.04	104.50
1723	Kağıt kırtasiye ürünleri imalatı	52.29	0.12	-35.10	0.06	235.01
3600	Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması	50.60	0.11	16.23	-0.46	61.62
2931	Motorlu kara taşıtları için elektrik ve elektronik donanımların imalatı	54.24	0.10	-12.35	0.05	157.89

Kaynaklar: TÜİK, "Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde Yoğunlaşma" ve "Sanayi ve Hizmet İstatistikleri" verisinden kendi hesaplamamız.

Demir Çelik sanayi olmak üzere bu sektörlerin her birinin ekonominin temel sektörleri için ağırlıklı girdi üreten sektörler olduğunu ayrıca vurgulamalıyız. Başka bir deyişle bu sektörlerdeki

kâr marjlarındaki artışlar yalnızca kendi sektörlerinde fiyat artışlarını tetiklememekte, ekonominin bütününe "ara bağlantılar" yoluyla yayılmakta *yani aktarılmaktadır*. Bu sonuçlar

ışığında şu soru güçlenerek ortaya çıkıyor: Ücret paylarının aşındığı, kâr katsayılarının yükseldiği böylesi bir dönemde ücretlerin enflasyonun nedeni olarak yorumlanması iktidar

Şekil 8: Tarım Dışı Sektörlerde Kâr Oranı Endeksi 2003= 100".

Kaynak: Yeldan (2022)

ve IMF çevreleri açısından ne ifade ediyor? Yazımızın son bölümü bulunduğumuz eşğin özelliklerine dikkat çekerek bu soruyu yanıtlamaya çalışıyor.

4. Bir Yüz Yılın Ardından: Quo Vadis?

2003 ve sonrası Türkiye tarihi için sermayenin görülmemiş ölçekte tahakkümünün arttığı bir dönem oldu. Dönemin son sekiz yılında “ne pahasına olursa olsun büyüme” stratejisi, AKP’nin sermaye sınıflarıyla kurduğu bir tür iktidar düğümüne dönüştü. Bir bütün olarak sermaye sınıflarına ve elbette özellikle “yandaş” sermayeye “ne isteniyorsa” verildi. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ile başlayan süreç giderek *topraktan suya* neredeyse tüm kamu mülkiyetini hedefleyen “ilkel

birikim” uygulamaları oldu; özel mülkiyet alanını da alabildiğince genişletti. Devasa kentsel dönüşüm projeleri, çoğu kamu kaynaklarıyla gerçekleştirilen ve gelir garantisi verilen otoyollar, köprüler, dönemin inşaat sektörüne dayalı rant temelli büyüme eğiliminde kilit roller oynadı¹⁴. Küresel sermaye akımları üretken olmayan bu büyüme sürecinin merkezinde yer aldı. Sonuç ise borç stokunun katlanarak artması oldu. 2002 yılı sonuyla karşılaştırıldığında brüt dış borç stoku 3,5 kat artarak 2022 yılında 458,6 milyar dolara, 2023 yılının ilk altı ayında ise 475,8 milyara ulaştı. Özel sermaye alanındaki genişlemenin borç stoku açısından sonucu ise özel kesim borç stokunun Türkiye’nin geçmiş dönemleriyle kıyaslanamayacak şekilde artması oldu. 2017 sonunda özel kesim

borç stoku toplam borç stokunun yüzde 70’ine ulaştı. Daha da önemlisi finansal olmayan kesimlerin dış borç stokundaki artışlar oldu. Bu kesimin payı 2018 kur krizinin ardından daraldı; yine de toplamın yüzde 30’u civarında kaldı. Yukarıda vurgulandığı gibi, sermaye açısından borç yönetiminin en önemli bileşeni borç stoku ve faiz yükünün artık değer kitlesindeki paylarıdır. Emek karşıtı son bölüşüm şokunun bu payların genişlemesi ile eş-zamanlı olduğunu Bölüm 2’de açıkladık. Böylece borç çevrim maliyetleri de emekçi sınıflara yüklenmiş oldu.

İzleyen dönemde bölüşüm politikalarının daha da sertleşeceğini ve emekçi sınıfların üstüne düşen yükün daha da artacağını değişik

yazılarımızda tartıştık. Ek bir soru gündeme geliyor: Katma değerde işgücünün payını daha da budamaya yönelik bölüşüm politikaları ve bunları destekleyen tekelci fiyatlandırma davranışları kâr oranlarında kalıcı bir iyileşme sağlayarak sermaye birikiminin *genişleyen yenden üretiminin* sürdürülmesi için yeterli olur mu?

Kuşkusuz bu kazanımlar genel olarak sermaye sınıfları açısından “kısa dönemde” çok önemlidir ancak mevcut koşulların özelliklerine göre “orta ve uzun dönem” için yeterli olmayabilir. İşte bu nokta, yani “mevcut koşulların özellikleri”, bizi Marx’ın kriz ve sermayenin yeniden üretimi için çizdiği sınırı düşünmeye ve somut gerçekliği bu çerçevede ele almaya çağırılmaktadır.

Marx’ın Kapital’de bize bıraktığı en önemli açıklamalardan biri kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğinin sınıfsal ilişkilerle biçimlenen bir mücadele alanı olduğudur. Kâr oranlarının ve sermaye birikiminin eğilimleri iki temel çelişkiyle iç içedir. İlki genel anlamda sermayenin emekle olan bölüşüm (artık değerinde değişir sermayeye oranı, s/v) çelişkisidir. İkincisi bu temel çelişkiyi kuşatan tekil sermayeler arasında yerel ve uluslararası rekabet çelişkisidir. Bu son çelişkiyi sermayenin yatırım eğilimi ve üretkenlik baskısı olarak yorumlamamız mümkündür ve sermayenin organik kompozisyonunun

(yani sabit sermayesinin emek kullanımına oranının, c/v) yükselmesi ile yakın bağlantısı vardır. Sermaye birikiminin (büyümenin) sürekliliği bu iki sınıf çelişkisinin zaman içinde nasıl seyrettiğine bağlıdır. Ancak yeterli değildir. Sürecin mutlak bir krize doğru evrilmesi yalnızca kâr oranının değil, bu düşüşe eşlik eden kâr (artık değer) kütlelerinin de durgunlaşması ya da üretken yatırımlara dönüşme eğiliminin daralmasıyla gerçekleşir¹⁵.

Bu önermeleri değerlendirmek için ilk olarak AKP döneminde kâr oranının eğilimine bakalım: Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki ana-akım iktisatçılar bir tür “üç maymunu” oynasalar da Türkiye’de Marksist iktisatçılar kökleri 1970’li yılların sonuna uzanan kâr oranlarındaki uzun süreli düşme eğilimini tespit etmiş durumdadır¹⁶. Türkiye’nin neoliberalizmi olarak tanımlayabileceğimiz bu uzun süreçte farklı iktidarlar *sermaye yanlısı* farklı restorasyon programlarını hayata geçirdi. Ancak hiçbiri bu yapısal sorunun, yani kâr oranlarındaki düşme eğiliminin “çaresi” olmadı. Tıpkı Marx’ın vurguladığı gibi “bir sonraki bir öncekinden daha şiddetli olan” periyodik krizler uzun dönemli sermaye birikiminin ana karakteri olarak devam etti. Panoramik bir gezinti Bölüm 1’de yer alıyor.

Türkiye’nin 2000’leri de böyle bir eşiktir. Arka planında

1990’lı yılların sonunda giderek derinleşen kâr orandaki düşme eğiliminin yarattığı gerilim, genel olarak sermayenin emekçi sınıflarla ve sermayenin sermaye ile (yani sermayenin çeşitli fraksiyonları arasındaki) bölüşüm ve birikim çelişkileri vardır. IMF ve Dünya Bankası kaynaklı 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş programı, sermaye birikimi için yeni bir patika oluşturmuştur ama yapısal sorunu çözememiştir. Sömürü oranlarında 1990’lı yıllarındaki aşınmanın telafisi 2007’ye kadar sürmüştü, ancak kâr oranları 2006 yılından başlayarak yeniden düşmeye başlamış ve 2009 yılında dip noktasına ulaşmıştır¹⁷. Yani AKP iktidarının ilk kriz eğilimi milli gelirin mutlak olarak küçüldüğü 2008/9 küresel krizinin öncesinde başlamış ve derinleşmiştir. O krizi izleyen beş yıl boyunca çevre ülkelerine yönelik sermaye hareketlerinin canlanması AKP iktidarının “büyüme balonunu” şişirse de kâr oranlarındaki düşme eğilimi Türkiye’de 2011 yılının sonunda tekrar başlamış ve kısa dönemli toparlanmalara rağmen 2020 yılına denk sürmüştür. Bu döneme 2015 sonrasında refakat eden emek karşıtı bölüşüm şokunu yazıda uzunca tartıştık. Yeniden vurgulayalım: Yaşadığımız bölüşüm şokları AKP iktidarının yapısal kriz eğilimine karşı bilinçli olarak yaşama geçirdiği müdahalelerdir; ancak, nihai çözüm olamamıştır. Sömürü oranları zirve yapmasına rağmen kâr oranlarındaki

toparlanma kısa sürmüş ve düşme eğilimi 2022 yılının ikinci çeyreğini izleyerek yeniden başlamıştır. Neden? Bunun cevabı kâr oranlarını belirleyen ikinci temel ilişkide gizli. Yani Marx'ın sermayenin organik kompozisyonu olarak tanımladığı ilişkinin zaman içindeki seyri ile ilişkili. Yapısal sınırı tanımlayan en önemli koşullardan biri yani sermaye birikiminin uzun dönem eğilimlerini biçimlendiren bağ burada yatıyor. Yanıtı ise ekonominin hangi (üretken ya da üretken olmayan) sektörlerde ve nasıl büyüdüğüne bağlıdır. Yalnızca sermaye birikiminin artması değil, yatırımların sektörel kompozisyonu da belirleyici önem taşıyor. Ekonomideki üretkenlik artışları üretken sermayenin sınırları

içinde biçimleniyor. Büyümenin üretken olmayan finans ve inşaat gibi sektörlerde yoğunlaştığı, ithalata bağımlı ve bir tür “erken sanayisizleşme” yaşayan Türkiye’de yapısal kriz sorunu derinleşiyor.

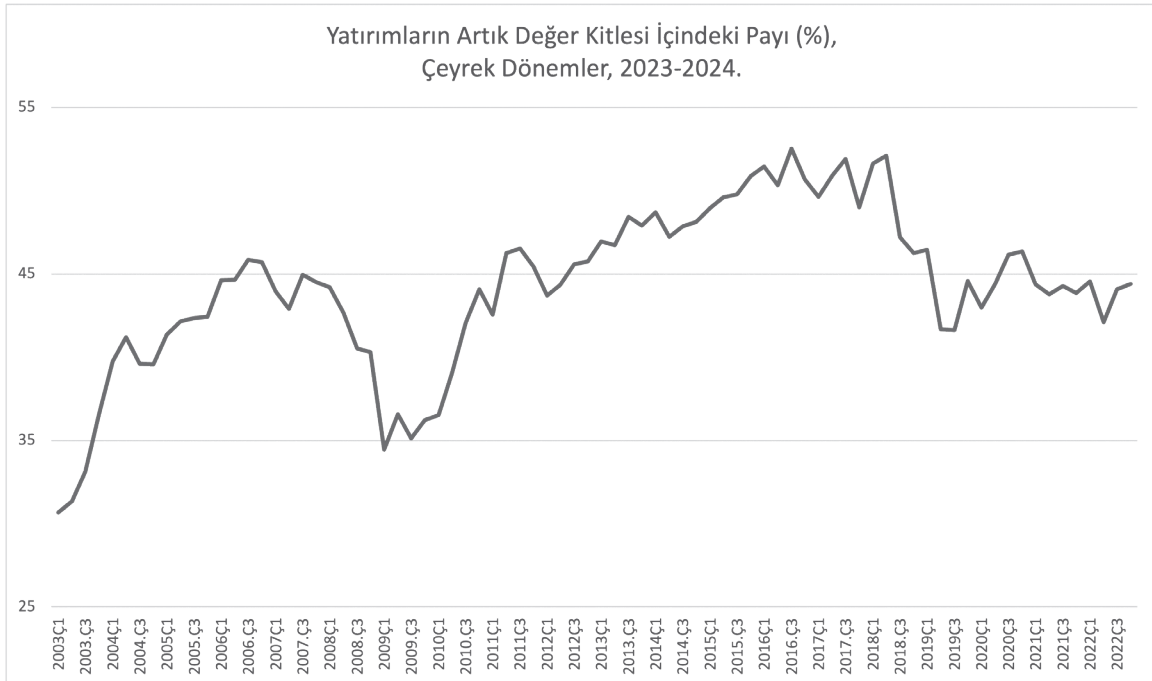
Türkiye gibi dış borç yükünün aşırı yükseldiği bir ülkede bu yapısal sorunun bölüşüm ilişkilerine müdahalelerle aşılması mümkün değildir. Şekil 9’da sunulan artık değer kitlesinin yatırıma dönüşme eğilimi bu öngörümüzü açıkça desteklemektedir. Şekilden de izlenebileceği gibi 2016’dan beri artık değer kitlesinin yatırıma dönüşme eğilimi düşmektedir¹⁸. Sömürü oranının arttığı ancak kâr oranlarının düşerek sermayenin yeniden üretim koşullarının daraldığı bir dönemden geçiyoruz.

***

Cumhuriyet’in ikinci yüzyılına ağır bir bölüşüm şoku, toplumsal bunalım ve kronik dış bağımlılık içinde giriyoruz. Ekonomi yönetimi, uluslararası finans kapitalin güveneceği bir ekibe devredildi. Mart 2024 seçimleri, enflasyon hedeflemesine tam dönüşü engellemektedir. Orta Vadeli Program bu uyumsuzluğu yansıtan bir belgedir. Mart 2024 sonrasında küreselleşmeci neoliberalizme katıksız dönüş gündemdedir.

Bu ortanda Türkiye için nasıl bir gelecek söz konusudur? Son Beş Yıllık Plan öncelikler gibidir; ciddiye alınamaz. Onun yerine Türkiye için IMF’nin 2028’e uzanan öngörülerini anımsayalım:¹⁹ IMF, Türkiye’nin önümüzdeki yıllarda yüzde

Şekil 9: Yatırımların Artık Değer Kitlesi İçindeki Payı (%), Çeyrek Dönemler, 2023-2024.

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamamız.

3,2'lik bir büyüme eğilimi izleyeceğini bekliyor ve durgunlaşan ekonominin “istikrarı” üzerinde ilginç öngörüler yapıyor: Cari işlem açığı/GSYH yüzde 2,5 civarına, enflasyon yüzde 40'a yaklaşan oranlara yerleşecektir (2024-2028 ortalaması %42.9'dur). 2019 sonrasında enflasyonun sermayeyi nasıl ihya ettiğini gözledik. Yüzde 40'lık “istikrarlı” bir enflasyon, bugünkü bölüşüm şokunun süreceleceği anlamına gelir. Önceki bölümdeki bulgularımız, kârların ittiği enflasyonun bölüşüm şokuna katkısını ortaya koydu.

IMF'ye göre dar anlamli işsizlik oranı da önümüzdeki beş yılda yüzde 10,5'e yerleşecektir. Geçmiş yedi yılda yüzde 4,3'lük büyüme oranı dahi atıl işgücü oranını yedi puan yukarı çekti. IMF büyüme temposunu durgunlaştırıyor; ama bunun geniş anlamdaki işsizliğe yansımaları ciddiye almıyor. Aylak gezen gençlerin, diplomalı işsizlerin yığıldığı bir Türkiye geleceğini açıklamaktan mı ürkmektedir? Zira, diğer öngörülerini Türkiye'nin bu ortamının uluslararası finans sermayesine destekleneceğini; dış finansman gereksiniminin fazlasıyla sağlanacağını göstermektedir.

Bu öngörülerin bileşkesini kriz değil, **durgunlaşarak çürüme** olarak ifade edebiliriz. Türkiye toplumunun bu neoliberal cendereye mahkumiyeti kabul edilemez. Sosyal bilimci ve sıradan vatandaşlar olarak

emekten yana, köktenci bir alternatifi tasarlamak; siyasete taşımak ve mücadelesini vermek zorundayız.

Kaynakça

Akyüz, Y & Boratav, K (2003) “The Making of the Turkish Financial Crisis”, *World Development*, 31/9, 1549-1566.

Algan, V (2020) Türkiye'de Grev Yasakları: Rekor AKP Hükümetinde, Sol Haber, (<https://haber.sol.org.tr/haber/turkiyede-grev-yasaklari-rekor-akp-hukumetlerinde-16560>)

Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2015), *AKP'li Yıllarda Emegin Durumu*, YORDAM.

Bahçe, S (2022) *Küfeden Çıkan Süper Sömürü*, Sol Haber. (<https://haber.sol.org.tr/yazar/kufeden-cikan-super-somuru-359786>).

Bahçe, S., & Köse, A. H. (2019). Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi, *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 257-269.

Basu, Deepankar; Huato, Julio; Jauregui, Jesus Lara; and Wasner, Evan, “World Profit Rates, 1960-2019” (2022).U Massachusetts, Amherst *Economics Department Working Paper Series*. 318. <https://doi.org/10.7275/43yv-c721>

Bivens, J. (2022a), ‘Corporate profits have contributed disproportionately to inflation. How should policymakers respond?’ Economic Policy Institute,

<https://www.epi.org/blog/corporate-profits-have-contributed-disproportionately-to-inflation-how-should-policymakers-respond/>

Bivens, J. (2022b), ‘Wage growth has been dampening inflation all along—and has slowed even

more recently’, Economic Policy Institute,

<https://www.epi.org/blog/wage-growth-has-been-dampening-inflation-all-along-and-has-slowed-even-more-recently/>

Boratav, K (2017), “Türkiye’de Sınıfsal Bölüşüm Göstergeleri”, *Zor Zamanlarda Emek: Türkiye’de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları*, Derleyen A.Makal ve A. Çelik, İMGE, 13-36.

Boratav, K (2018) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*, İMGE.

Boratav, Korkut, Köse, Ahmet ve Yeldan, A. Erinç (2002) “Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998”, L. Taylor (ed) *External Liberalization and Social Policy*, içinde. London and New York: Oxford University Press.

Eres, B. (2007). Economic Policy Regimes and Profitability: The Turkish Economy, 1968-2000. A. H. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan içinde, *Neoliberal Globalization As New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (s. 115- 127). New York: Nova Science Publishers.

Hansen, Niels-Jakob; Frederik Toscani; ve Jing Zhou (2023) “Euro Area Inflation after the Pandemic and Energy Shock: Import Prices, Profits and Wages” IMF Staff Working Paper, No WP/23/131.

<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023/06/23/Euro-Area-Inflation-after-the-Pandemic-and-Energy-Shock-Import-Prices-Profits-and-Wages-534837>

Özgür, B (2023) Erdoğan, İstanbul Tarihinin En Büyük Mülkiyet Gaspına Hazırlanıyor, Gazete Duvar, (<https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-istanbul-tarihi>

- hinin-en-buyuk-mulkiyet-gaspina-hazirlaniyor-makale-1644909?s=09).
- Karahanogullari, Y. (2009). *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi ? 1988-2006 Türkiyesi İçin Ampirik Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mutlu, O. (2022) *Klasik-Marksgil Makroekonomik Dinamikler Üzerine Ülke Karşılaştırmalı Çalışmalar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutlu, O ve Değirmenci, E (2023) Türkiye Ekonomisinde Karlılık Üzerine Gözlemler, Türkiye Ekonomisi Çalıştay, Fikret Şensen Anısına, 5-7 Ekim 2023, ODTÜ, Yayınlanmamış Bildiri.
- IMF (2023) *World Economic Outlook Database*,
<https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#-sort=%40imfdate%20descending>
- Shaikh, A., & Tonak, E. A. (2012). *Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politikası*. (H. Arslan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Sözcü Gazetesi (2023) APK 20 Yılda 20 Grev Yasakladı, (<https://www.sozcu.com.tr/2023/ekonomi/akp-20-yilda-20-grev-yasakladi-7566776/>).
- Stiglitz, J.E. and I. Regmi (2022), 'The causes of and responses to today's inflation',
https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2022/12/RI_CausesofandResponsestoTodayInflation_Report_202212.pdf
- Storm, Servaas (2023a) "Inflation Is Real", INET,
<https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/profit-inflation-is-real>
- Storm, Servaas (2023b) "In the Footsteps of Ptolemy: The 'Science of Monetary Policy' and the Inflation of 2021-2023", INET,
<https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/in-the-footsteps-of-ptolemy-the-science-of-monetary-policy-and-the-inflation-of-2021-2023>
- Tonak, E. A. (2012). Artık Değer Oranının Ölçümü: ABD ve Türkiye. N. Satlıgan, S. Savran, & E. A. Tonak içinde, *Kapital'in İzinde* (s. 275-313). İstanbul: Yordam Kitap.
- Shaikh, A ve Tonak, E. A (2012) *Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politikası*, Çev. H. Arslan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Tricontinental (2023) Dependency and Super-exploitation: The Relationship Between Foreign Capital and Social Struggles in Latin America, (<https://thetricontinental.org/dossier-67-marxist-dependency-theory/>).
- Yeldan, A. E (2023) "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kısacasında Türkiye Ekonomisi: Sermayeyi İhya Eden Benzersiz Bir Bölüşüm Şoku" *İktisat ve Toplum*, No 151: Mayıs, sf. 1-5.
- Yeldan, A. E (2022) "Türkiye Ekonomisinde Kar Oranlarının Seyri ve Etkilediğini Düşündüğümüz Konular", *İktisat ve Toplum Dergisi*, No 136: Şubat, sf. 62-68.
- Yeldan, A. Erinç (2002) "On the IMF-Directed Disinflation Program in Turkey: A Program for Stabilization and Austerity or a Recipe for Impoverishment and Financial Chaos?", N. Balkan and S. Savran (ed) *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey*, içinde. New York: Nova Science Pub
- Weber, Isabella and Evan Wasner (2023) "Sellers' inflation, profits and conflict: why can large firms hike prices in an emergency?" *Review of Keynesian Economics*, Vol. 11 No. 2, Summer 2023, pp. 183-213

Son Notlar

* Yazarlar değerli yorum ve katkılarından dolayı Erol Taymaz'a, bu verilerin derlenmesi üzerine değerli yardımları için Çağdaş Yalçınkaya'ya, ISO 500 verilerinin derlenmesi ve kâr oranları üzerine yaptıkları yakın dönem çalışmaları bizimle paylaştıkları için Ozan Mutlu ve Ekin Değirmenci'ye teşekkür borçludurlar.

1. Boratav, K (2018) Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015, İmge.
2. Bu dönemin bölüşüm bilançosunu Bağımsız Sosyal Bilimciler grubu yaptı. Bkz., (BSB, 2015).
3. Tanımlar ve yöntemin ayrıntıları için bkz. Boratav (2017).
4. AKP iktidarı başından itibaren sendikalaşma ve grev hakları üzerinde baskılayıcı olmuştur. Ertelenen grevler için bkz., Algan (2020) ve Sözcü Gazetesi (2023).
5. İSO ikinci 500 büyük şirket verileri için son erişim yılımız 2021 olduğu için bu yılın gözlemini paylaşıyoruz.
6. Süper sömürü kavramı Latin Amerika Bağımlılık okulunun sol kanadından Ruy Mauro Marini'nin geliştirdiği bir kavramdır. Küresel iş bölümü ve emek sömürüsü için öne çıkarılan bu kavram için bkz., Tricontinental (2023) Ayrıca Türkiye için bu kavram kullanılarak yapılan değerlendirme için bkz., Bahçe (2022).

